

ORTA AFRİKA'DA NÜFUZ MÜCADELESİ
VE
OSMANLI İMPARATORLUĞU
(1893 - 1895)

Dr. İDRİS BOSTAN*

XV. asrın sonlarından itibaren Avrupa devletlerinin ilgisini çeken ve giderek yeni bir pazar olmaya başlayan Afrika kıtası, sonraki yüzyıllarda bir yandan misyoner faaliyetleriyle Avrupa'nın kontrolü altına girerken, diğer yandan ekonomik sebeplerle etki altına alınmaya çalışıldı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Afrika, Büyük Avrupa devletleri tarafından paylaşılmak üzere antlaşmalara sahne oldu. Önceleri sahil kesimlerinde faaliyet gösteren ve esir ticareti, maden işletmeciliği ve ticarî maddelerin temini için kıtaya sokulan Portekiz, İspanya, Fransa, İngiltere ve Belçika gibi devletlere sonraları Almanya ve İtalya katıldı. Batılı devletler, XIX. yüzyılda gönderdikleri keşif heyetleriyle Orta Afrika'yı öğrenmeye, özellikle Nil ve Kongo gibi nehirlerin kaynaklarını bulmaya yönelik çalışmalar başlattılar. Bu çabalar sonucu meydana gelen işgaller, hemen her Avrupa ülkesine pekçok toprak kazandırdı. Afrika'nın taksimi ve özellikle Kongo Havzası üzerindeki çalışmalar, çok geçmeden Avrupa devletleri arasında anlaşmazlıkların doğmasına sebep oldu. Bunun üzerine, Afrika'da yeni yeni toprak elde etmeye başlayan Almanya, Fransa'nın da desteği ile bir konferans toplanmasını istedi. 1884-1885'de Almanya Başbakanı Bismark'ın daveti üzerine Berlin'de toplanan Avrupa devletleri, imzaladıkları antlaşma ile Kongo ve Nijer nehirleri üzerinde gemi işletebilme ve her devlete eşit haklarda ticaret yapabilme serbestisini getirdiler¹. Afrika'da toprakları bulunması sebebiyle Osmanlı Devletinin de katıldığı bu konferansla Avrupalı devletlerin Afrika'yı taksimi başlamış oluyordu. Bundan sonra ikili antlaşmalar imzalanarak kıtanın taksimi gerçekleştirilmeye çalı-

* M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Berlin Konferansında imzalanan antlaşmanın Fransızca metni ve Osmanlıca tercümesi Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), kısım 25, evrak 52/5, zarf 52, karton 73'de, sadece Osmanlıca tercümesinin bir sureti ise, BOA, Nâme-i Hümayûn, nr. 14, s. 113-125 arasında bulunmaktadır.

şıldı². Bu araştırmada Güney Sudan toprakları üzerinde İngiltere ile Belçika'nın nüfuz mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğunun buna müdahalesi incelenecektir.

Belçika'nın Hatt-ı İstivâ (Ekvator) Eyâletini İşgal Teşebbüsü

Özellikle Orta Afrika'daki sömürgeleştirme hareketleri keşif heyetlerinin faaliyetleriyle gelişti. Bunlar arasında Belçika keşif heyetinin Kongo Bağımsız Devleti (Congo Free State) aracılığıyla Albert gölünün kuzeyinde yer alan ve Güney Sudan toprakları içinde bulunan bölgedeki çalışmaları önemlidir. Belçika'nın bu bölgedeki varlığı, diğer Avrupa devletleri ve özellikle İngiltere tarafından yakından takip edilmiş ve bu devletler gelişmeleri kendi menfaatleri istikametinde yönlendirmeye çalışmışlardır. Bilhassa Belçika kralı II. Leopold'un Kongo havzasında desteklediği ve yeni topraklar elde etme amacı güden keşif faaliyetleri kısa zamanda sonuçlarını vermeye başladı. XIX. yüzyılın sonlarında Belçika'nın himayesinde Orta Afrika'da bulunan bir keşif heyeti Yukarı Mısır topraklarına ulaşarak burayı Kongo Bağımsız Devletine ilhak etmeyi planlamaktaydı. Bu sebeple bölgede hâkimiyet meselesini gündeme getiren ciddi bir durum söz konusu oldu. Nitekim Viyana'da çıkan *Correspondance Politik* gazetesinin 27 Ağustos 1893 tarihli nüshasında Güney Sudan bölgesinin işgal ve ilhaki ile ilgili olarak yer alan bir haber pekçok tartışmalara yol açtı. Gazetenin İskenderiye kaynaklı bu haber hakkındaki yorumu oldukça önemliydi. Gazetede, Mısır Hidiviyeti hizmetinde bulunan Emin Paşa'nın bizzat işgal ve idare ettiği Hatt-ı İstivâ (Ekvator) Eyâletinin Kongo'ya bağlanması meselesi Devletlerarası Hukuk noktasından ele alınıyor ve Mısır Hidiviyetinin böyle bir durumu protesto etmeden kabul edemeyeceği sebepleriyle açıklanıyordu. Ayrıca Belçika'nın Berlin Konferansı'na katılan devletler tarafından protesto edileceği ifade ediliyordu. Gazetenin yorumuna göre, Mısır kıtasının bir parçası olan Hatt-ı İstivâ Eyâleti sahihsiz bir yer değildi. Bu eyâlet, 20 sene evvel Mısır askerleri tarafından zaptedilmiş ve bundan sonra Mısır memurları tarafından idare edilmişti. Sudan'ın devamlı karışıklığı sebebiyle son zamanlarda ilişkiler kesilmiş ise de, bir müddet

² Afrika'nın batılı devletler tarafından sömürülmesine ait tarihî bir özet için bk. E.A. Boateng, *A Political Geography of Africa*, Cambridge 1980, s. 54-79. Afrika'nın taksimi konusu, Osmanlı Devletinin Mısır Komiserliği ikinci kâtibi Mehmed Muhsin tarafından da değerlendirilmiştir. O'na göre, Avrupalı devletler bazı farazi haritalar bastırarak Afrika'da yeni sınırlar tesbit ettiklerinden bunlara aldanılmamalıdır. Bunun için O, gerçek durumun bilinmesi maksadıyla *Afrika Delîli* adlı kitabını kaleme almıştır (Kahire 1312, s. 31-32).

önce Mısır Hidiviyetinin atadığı Emin Paşa ile Selim Bey tarafından yeniden kontrol sağlanmış ve Hatt-ı İstivâ Eyâleti, Hidiv ile onun bağlı olduğu Osmanlı padişahı adına idare edilmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Berlin Konferansının 31 Ocak 1885 tarihli oturumunda Hatt-ı İstivâ Eyâleti üzerindeki hukukun kendisine ve Mısır Hidiviyetine ait olduğunu kabul ettirdiğinden Kongo Hükümetinin yani Belçika'nın bu eyâleti topraklarına katmaya hakkı olamazdı. Çünkü Kongo hükümeti, Berlin Konferansının 9 Şubat 1885 tarihli kararına göre tarafsız bir hükümet olarak diğer devletlerin himayesine alınmış ve sınırları açık bir şekilde tesbit edilmişti. Bu sınır ancak yeni bir antlaşma ile değişebilirdi. Berlin Konferansının 1 Aralık 1884 tarihli oturumunda, Osmanlı murahhası Said Paşa'nın tavrından anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti, Orta Afrika meselelerine kayıtsız kalmayacaktı. Eğer Belçika Devleti, Hatt-ı İstivâ Eyâletini Kongo'ya ilhak etme düşüncesinde ise bu Mısır meselesinin yeniden gündeme gelmesi demektir³.

Hatt-ı İstivâ Eyâleti, 1870-1876 seneleri arasında Samuel Baker ve Gordon Paşa tarafından kurulmuştu. Özellikle idarî teşkilat Sudan-ı Mısırî'nin bir eyâleti olarak Emin Paşanın valiliği sırasında (1878-1889) tamamlanmıştı⁴.

Hatt-ı İstivâ Eyâletinin Kongo'ya ilhak edildiği haberi, eyâlet üzerinde hukuku bulunması sebebiyle esas olarak Osmanlı Devletini ilgilendiriyordu. Bu sebeple *Correspondance Politik* gazetesinin haberi Bâbiâli'ye ulaşınca Sadrazam Ahmed Cevad Paşa, Londra ve Brüksel elçilerinden bu konuda bilgi toplamalarını istedi⁵. Bunun üzerine Osmanlı Devletinin Londra büyükelçisi Rüstem Paşa İngiltere Dışişleri bakanı Lord Rosebery ile görüşerek bir bilgisi olup olmadığını sordu. Rosebery verdiği cevapta, Belçika heyetinin faaliyetlerinden haberdar olduklarını, hatta İngiltere'nin

³ BOA, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 8.

⁴ Gordon Paşa'nın Sudan'daki görevi ve Mehdi kuvvetleriyle mücadelesi konusunda bk. A.B. Theobald, *The Mahdiya, A History of the Anglo-Egyptian Sudan 1881-1899*, London 1951, s. 67-139; P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, Oxford 1958, s. 79-97. Hatt-ı İstivâ Eyâletinin kuruluşu ve Emin Paşa zamanında teşkilatlandırılması konusunda geniş bilgi için bk. Iain R. Smith, *The Emin Pasha Relief Expedition 1886-1890*, Oxford 1972. Hatt-ı İstivâ Eyâletinin tarihçesi konusunda ayrıca bk. Şevki el-Cemal, *Târihu Sudâni Vâdi'n-Nîl*, Kahire 1969, II, 231-294.

⁵ Sadâretten Hâriciye Nezâreti'ne gönderilen 25 Rebî'ülevvel 1311 (6 Ekim 1893) tarihli tezkire: BOA, Bâbiâli Evrak Odası (BEO), *Mısır Hidiviyetinin Tezâkir Defteri*, nr. 1036/68-8, s. 69.

nüfuzu altındaki bölgelere girmelerinden endişe ettiklerini ve bu sebeple Belçika'yı protesto ettiğini bildirdi. Yine Rosebery, heyetin şu sırada nerede olduğunun kesin olarak bilinmediğini, ancak Vadelay (Vâdi Ulyâ)'da bulunduğu tahmin edildiğini sözlerine ekleyerek "Belçika kralı da bu konuda bir bilgisi olmadığını ifade etti" şeklinde açıklamada bulundu. Londra büyükelçisi Rüstem Paşa, Belçika Kralı II. Leopold'un bu konudaki tavrının İngiltere'de hayret ve şüpheyle karşılandığını nakletmiştir. Bu görüşme sırasında Rosebery, Mısır Hidiviyeti'nin Belçika'yı protesto etmeyi tasarladığını, ancak sonra bundan vazgeçtiğini bildirince Rüstem Paşa, Mısır Hidiviyetinin diğer devletler nezdinde siyasî bir teşebbüste bulunma hakkına sahip olmadığını ve protesto etmesi gerektiği takdirde bunu ancak Bâbiâli aracılığıyla yapabileceğini söylemiştir. Büyükelçinin bildirdiğine göre, İngiltere Dışişleri Bakanının tavrından, Osmanlı Devletinin Belçika'yı protesto etmesine karşı çıkmayacakları anlaşılmaktadır⁶.

Bâbiâli'ye *Correspondance Politik* gazetesinin haberi hakkında ikinci bilgi Brüksel sefaretinden geldi. 19 Kasım 1893 tarihinde Brüksel'deki Osmanlı sefiri Kara Todori Efendi'nin verdiği bilgiye göre, gazetenin muhabiri Belçika askeri fırkasının Hatt-ı İstivâ Eyâletine ulaştığını bildirmiş ve Van Kerckhoven kumandasındaki fırkanın durumu hakkında malumat vermiştir. Belçika'daki bilgilere göre, bu kumandan önceki sene öldüğünden askerlerinin ne olduğu bilinmemekte ve fırkanın dağıldığı iddia edilmektedir. Belçika kralı, bu bölgedeki faaliyetleriyle Hatt-ı İstivâ Eyâletini ele geçirmek ve Kongo toprakları ile Nil nehri arasında bir birleşme noktası sağlamak istemektedir. İngiltere ise, bu konuyu açıklığa kavuşturmak hususunda ısrar ettiği gibi, saldırıdan dolayı da Belçika'yı protesto etmiştir. Aslında bu topraklar üzerinde meşru bir hakkı olmayan İngiltere'nin niyeti, Uganda meselesini çözdükten sonra bölgeyi işgal ederek diğer devletlere Nil yolunu kapamaktır. Brüksel'deki Osmanlı elçisine göre, aslında Mısır Hidiviyetinin tasarrufunda olması gereken bu bölgede Mısır'ın hak iddia edebilmesi için hiç olmazsa Hartum'u yeniden zaptetmesi gerekmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti de, Mısır Hidiviyetinin bölgedeki kazanılmış haklarını savunmalı ve diğer devletlere bunu kabul ettirerek Kongo ve Belçika kralının istek ve düşüncelerine sed çekmelidir⁷.

⁶ 27 Ekim 1893 tarihinde Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen yazı: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 6.

⁷ Brüksel Sefaretinden Hâriciye Nezâretine gelen 19 Kasım 1893 tarihli cevâbi yazı: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 7. Belçika askeri kumandanı Van Kerckhoven'in Ağustos 1892'de Vadelay'ın batısına yakın bir yerde bulunan Lehmin'e ulaş-

Güney Sudan'da meydana gelen olaylar üzerine diplomatik alanda bu gelişmeler olurken aynı günlerde Osmanlı Devleti, Mısır'ı işgal eden İngiltere'nin buradan tahliyesini gündeme getirmeye çalışmaktaydı. Bunun sağlanması için kendisine emir verilen Londra büyükelçisi Rüstem Paşa, Lord Rosebery ile bir görüşme yaptı ve sonucu 1 Kasım 1893'te Hariciye Nezâretine bildirdi. Buna göre, İngiltere Mısır'ın tahliyesi işini geciktirmeye çalışmakta ve meselenin görüşülmesini sonraya bırakmaktaydı. Bu durum, Osmanlı Devletinin hukukuna ve menfaatine uymadığından Lord Rosebery'yi görüşmeye razı edecek bir ön antlaşma hazırlanması gerekiyordu. Bunun üzerine Sadrazam Ahmed Cevad Paşa, Adliye ve Hariciye nâzırlarıyla biraraya gelerek beş maddeden oluşan bir mukavelenâme müsveddesi hazırladılar. Bu mukavelenâmeye göre, Osmanlı Devleti Mısır üzerindeki bütün haklarını korumayı plânlıyordu⁸.

Böylece Osmanlı Devleti bir yandan Mısır'ı işgal eden İngiltere'yi bölgeden uzaklaştırmayı, diğer yandan da yeni işgal olaylarına karşı tedbirli olmayı düşünüyordu. Nitekim Bâbiâlî, Belçika keşif heyetinin Yukarı Mısır topraklarını Kongo'ya ilhak etme düşüncesini Devletlerarası Hukuk açısından inceledi. 20 Ocak 1894 tarihli Bâbiâlî Hukuk Müşavirinin raporuna göre, Hatt-ı İstivâ Eyâletinin korunması Mısır Hidiviyeti'nin sorumluluğunda olup, o da Bâbiâlî aracılığıyla hareket etmek mecburiyetinde idi. Son zamanlarda Yukarı Mısır Bölgesi, merkezî Mısır hükümetine karşı isyankâr davranmış olsa bile, bu topraklar Mısır'ın bir parçası sayıldığından, buraların işgali Mısır Hidiviyeti ile onun bağlı olduğu Osmanlı Devletine karşı düşmanca davranmak demektir. Hukuk müşaviri bölgenin işgali ile ilgili kesin bilgi temini için Mısır Hidiviyeti'ne başvurmadan önce, Mısır Fevkalâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'dan bilgi alınmasını tavsiye etti⁹.

Osmanlı Devletinin Mısır'daki hukukunu İngiltere'ye karşı temsil etmek ve tahliye işlemlerinin başlatılmasına yardımcı olmak üzere Mısır'da

tuğu bilinmektedir (G.N. Sanderson, "Contributions from African Sources to the History of European Competition in the Upper Valley of the Nile", *Journal of African History*, III/1, 1962, s. 81. Onun kazâen öldürüldüğüne dair bk. P.M. Holt, *The Mahdist State*, Oxford 1958, s. 199, not 2.

⁸ Mısır'ın İngilizler tarafından tahliyesi ile ilgili olarak hazırlanan bu taslak 6 Cemâziyelevvel 1311 (15 Kasım 1893)'de padişaha sunuldu (BOA, Yıldız Tasnifi, Sadâret Resmî Mâruzat Evrakı, nr. 68/3).

⁹ 23 Receb 1311 (20 Ocak 1894) tarihli Bâbiâlî Hukuk Müşavirliğinin mütâlaanâmesi sûreti: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 9.

kurulan Mısır Fevkalâde Komiserliği (1885), Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın başkanlığında önemli hizmetler vermiştir. Son devrin en önemli asker ve devlet adamlarından biri olan Ahmed Muhtar Paşa, Mısır'dan gönderdiği mektup, telgraf ve raporlarla Mısır, Orta ve Doğu Afrika ile Hicaz ve Yemen bölgelerinde meydana gelen siyasî olaylar hakkında bilgi ve görüşlerini aktararak sömürge devletlerinin siyâsî faaliyetleri ve bunların Osmanlı Devleti bakımından doğuracağı sonuçları, alınması gereken tedbirleri büyük bir vukufla kaydetmiştir¹⁰. Nitekim Güney Sudan'da meydana gelen olaylar hakkında da onun bilgi ve görüşlerine başvurularak 22 Şubat 1894'te bir mektup gönderildi. Bu mektupta, Kongo hükümetinin Hatt-ı İstivâ bölgesini ilhak etme niyetinde olduğu anlaşıldığından Kongo'nun Sudan'a doğru ilerlemek istediği yerlerin Mısır'a ait olup olmadığının araştırılması ve bu konudaki mütalaanın yazılması istendi¹¹. Ahmed Muhtar Paşa'nın gönderdiği 6 Mart 1894 tarihli cevapta şu görüşlere yer veriliyordu. Bölgedeki Osmanlı hukukunun korunması için Mütemehdi hadisesinden önce Sudan'daki Mısır idaresinin nerelere kadar uzandığının resmen bilinmesi gerektiğinden Bâbiâlî, Mısır Hidiviyetinden bölgenin bir haritasını resmen istemeliydi. Bu sağlandığı takdirde, harita Bâbiâlî tarafından sağlam bir sened kabul edilebileceği gibi, ilerde meydana gelebilecek Sudan meselesinde de sahih bir hucet olabilecekti¹².

Ahmed Muhtar Paşa'nın tavsiyesi üzerine 15 Mart 1894'te Mısır Hidiviyetine bir mektup gönderilerek Hatt-ı İstivâ Eyâleti'nin ve Sudan sınırının nerelere kadar uzandığını gösteren bir haritanın hazırlanıp yollanması istendi¹³. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid, 17 Mart tarihli iradesinde Mısır'a ait olan bu toprakların korunması için Mısır Hidivine mektup gönderilmesini Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'ya emretti¹⁴.

Bâbiâlî bir taraftan Mısır'daki Fevkalâde Komiseri ve Mısır Hidivi aracılığıyla bilgi toplarken diğer yandan İngiltere'nin konu ile ilgisini ve ne gibi bilgileri olduğunu öğrenmeye çalışıyordu. Bu maksatla Londra

¹⁰ Ahmed Muhtar Paşa hakkında daha geniş bilgi için bk. Rifat Uçarol, *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi; Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, İstanbul 1976; Selim Deringil, "Ghazi Ahmed Mukhtar Pasha and the British Occupation of Egypt", *Al-Abhath*, XXXIV, Beirut 1986, s. 13-19.

¹¹ BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Muharrerât Defteri*, nr. 1032/68-4, s. 12.

¹² BOA, BEO, *Mümtâze-i Mısır*, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 11.

¹³ BOA, BEO, *Mümtâze-i Mısır*, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 14.

¹⁴ Aynı yer.

sefiri Rüstem Paşa, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Rosebery ile bir görüşme daha yaptı. Büyükelçi, Kongo'nun Yukarı Mısır bölgesini ilhak etme düşüncesinden dolayı birkaç ay önce Belçika hükümetine gönderdiği protestoya ne cevap verildiğini ve kendilerine gelen son bilgileri öğrenmek istedi. Ancak bakanın cevabından yeni bir bilgisi olmadığı anlaşılmaktaydı. Bakan'a göre Belçika heyeti, Lado ve Vadelay'da bulunuyordu. Osmanlı Devletinin Belçika'yı protesto etmesinde ise İngiltere bakımından hiçbir sakınca yoktu¹⁵.

Osmanlı Devleti, Hatt-ı İstivâ Eyâleti üzerinde hakları olduğu konusunda ısrarlı idi. Nitekim 21 Mart 1894'te Ahmed Muhtar Paşa'ya tekrar bir mektup gönderildi ve Sudan kıtasının sahipsiz olmadığı gerekçesiyle açıklandı. Bu mektupta, Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında (1871-1876) ve Hidiv İsmail Paşa zamanında (1863-1879) Darfur, Hartum vs. yerlerin fethi için padişahın emriyle (irâde-i seniyye) Mısır ordusunun görevlendirildiği ve kısa zamanda bölgede düzenin sağlandığı anlatıldı. Ayrıca daha önceleri burada mahkemeler kurulduğu, ahalisinden vergi alındığı ve asker toplandığı izah edilerek bölgenin Mısır Hidiviyeti'ne ilhak olunduğu hatırlatıldı. Bu sebeple Kongo tarafından meydana gelecek saldırılara karşı Mısır idaresinde bulunan bu arazinin korunmasına gayret edilmesi ve gerekirse diğer devletler nezdinde girişimlerde bulunulması için Mısır Hidivine bazı tavsiyelerde bulunulduğu bildirildi ve komiserlik makamının da bu konuda gerekeni yapması istendi¹⁶. Ayrıca aynı gün, aynı mealde bir mektup da Mısır Hidivine yazılarak önceki mektupta bahsedilen haritanın en kısa zamanda gönderilmesi ve bölgenin muhafazası için gerekenin yapılması isteği tekrarlandı¹⁷. Bu mektuplara sadece Ahmed Muhtar Paşa 3 Nisan'da cevap gönderdi. Osmanlı Devleti adına hareket eden Mısır'ın, bir ara Sudan'ın içi kesimlerini ve Hatt-ı İstivâ Eyâletini idare ve kontrolü altına aldığı belirten Ahmed Muhtar Paşa, işgal edilmek istenen yerlerin bu bölge içinde kaldığından bahsederek gerçek sınırların Mısır Hidiviyeti vası-

¹⁵ 2 Mart 1894 tarihinde Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen yazı: BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1585, lef 2.

¹⁶ BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Muharrerât Defteri*, nr. 1032/68-4, s. 15. Hidiv İsmail Paşa'nın bu bölgedeki fetihleriyle ilgili olarak bk. Mekki Shibeika, "The Expansionist Movement of Khedive İsmâ'il to the Lakes", *Sudan in Africa*, (ed. Yûsuf Fadl Hasan), Khartoum 1971, s. 142-155. Hidiv İsmail Paşa zamanındaki Sudan idaresi için bk. P.M.Holt-M.W. Daly, *A History of the Sudan*, London 1988, s. 74-82. Kısa biyografisi için bk. Şinâsi Altundağ "İsmail Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, 5/II, 1115-1119.

¹⁷ BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Muharrerât Defteri*, nr. 1032/68-4, s. 15-16.

tasıyla resmen tesbitinin taşıdığı önem konusundaki kanaatini tekrarladı¹⁸. Bunun üzerine Bâbiâlî, 5 Nisan'da Mısır Hidivine yeni bir mektup gönderdi. Osmanlı Hükümeti bu mektupta da Belçika'nın protesto edilmesi için sözü geçen heyetin bulunduğu mevki hakkında Hidiviyetin görüşünü yazmasını ve bahsedilen haritayı göndermesini istemekteydi¹⁹. Ancak bu yazışmalara rağmen Mısır Hidiviyetinden herhangi bir bilgi alınmadığı anlaşılmaktadır.

Olayların bu şekilde gelişmesi ve Kongo'nun Sudan'a doğru ilerlemesi üzerine II. Abdülhamid, 10 Nisan'da sâdır olan iradesinde daha fazla beklemeden Belçika hükümetinin protesto edilmesini ve ilhak düşüncesine karşı tedbir alınmasını emretti. Ayrıca bu konuda, Fransa hükümetinin Osmanlı Devletini destekleyeceği anlaşıldığından İstanbul'daki Fransa elçisiyle görüşülmesini sadrazama tavsiye etti²⁰.

Diğer taraftan Ahmed Muhtar Paşa, 24 Nisan 1894'te İstanbul'a yeni bir mektup gönderdi. Paşa mektubunda Orta Afrika'da meydana gelen olaylar hakkında Mısır'dan mahallî bilgiler toplanmasının mümkün olmadığını, Mısır'a da haberlerin Avrupa kanalıyla geldiğini anlatmış ve Sudan'a dair bazı bilgiler vererek bir harita gönderdiğini belirtmiştir. Bu mektubunda, özellikle Nil nehrinin kaynakları ve bunlar üzerinde inşa edilmesi düşünülen barajlar ile bunun Sudan ve Mısır bakımından önemini siyasî ve ekonomik açıdan uzun uzadıya anlatmıştır. Ayrıca İngilizlerin bölge üzerindeki tasavvurlarından da bahseden Ahmed Muhtar Paşa, İtalya ve Almanya ile yapılan Afrika'nın taksimi antlaşmalarına temas etmiştir. İngiltere'nin Afrika'nın güneyinden kuzeyine doğru Sudan ve Mısır'ı tamamen ele geçirmeyi düşündüğünü, ancak bunu şimdilik açıklamadığını anlatan Ahmed Muhtar Paşa, Vadelay ve civarının daha önceleri idare altına alındığını, bu bölgelerin hukukunun korunmasının Mısır için çok önemli olduğunu belirtmiştir²¹.

¹⁸ BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 21-23.

¹⁹ BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Muharrerât Defteri*, nr. 1032/68-4, s. 17. Bu konu aynı zamanda Mısır Fevkalâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'ya da yazılmış ve mütalaası istenmiştir (*Aynı yer*, s. 18).

²⁰ BOA, Mısır İradeleri, nr. 1585. Belçika Hükümetine bir protesto gönderilmesi için sâdır olan irâde üzerine Sadâretten Hâriciye Nâzırına gönderilen 6 Şevval 1311 (12 Nisan 1894) tarihli tezkirede gereğinin yapılması istenmişti (BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Tezâkir Defteri*, nr. 1036/68-8, s. 82).

²¹ Ahmed Muhtar Paşa 18 Şevval 1311 (24 Nisan 1894) tarihli mektubunda bölgenin coğrafi ve siyasî durumu hakkında çok önemli bilgiler vermektedir (BOA, BEO, Mümtâze-i

İngiltere'nin Vadelay'ı (Vâdi Ulyâ) İşgali

Osmanlı Devletinin bölgede meydana gelen olayları yakından ve dikkatle izlediği sırada İngilizlerin Vadelay'ı işgal ettikleri ve buraya İngiliz bayrağı diktikleri haberleri yayılmaya başladı. Bunun üzerine Londra'daki Osmanlı büyükelçisi derhal harekete geçerek 9 Mayıs 1894'te İngiltere Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yaptı. Büyükelçi, Dışişleri Bakanına bu bilgilerin doğru olup olmadığını ve kendilerine bu konuda bir haber ulaşmış olmadığını sordu. Bakan cevabında İngiliz subayı binbaşı Owen kumandasında Sudanlı bir müfreze askerin Vadelay'a İngiliz bayrağı diktiğine dair bir telgraf aldıklarını bildirdi ve sebebini şöyle açıkladı. "Galiba Emin Paşa Vadelay'dan ayrılırken orada Sudanlı iki tabur asker bırakmıştı. Bunlardan Selim Bey'in idaresinde olanlar isyan ederek dağılmış, diğerleri aileleriyle birlikte Uganda'ya gitmişlerdi. Bu askerler itaatten çıktıkları gibi geçimlerini sağlamak için yağmacılığa başlamışlardı. Uganda'daki İngiliz subayı bunları kontrol altına alarak ülkeyi yöneten İngiliz kumpanyası hizmetine almış, Uganda'ya saldıran komşu eyâletin reisine karşı kullanmışlardı. Anlaşıldığına göre, bunlar şu sırada saldırganları geri püskürtükleri gibi, İngiliz subayların maiyyetinde Albert gölünü geçerek Vadelay'a ulaşmışlar ve burayı işgal etmişlerdi". Dışişleri bakanı sohbet sırasında büyükelçiye Mısır Hidiviyetinin bölgedeki hukukunun korunacağına dair teminat vermiştir. Büyükelçiye göre, İngiltere'nin Vadelay'ı işgalinin asıl sebebi, önemli bir noktada bulunan Vadelay'ın bir başka devlet tarafından işgal edilmesini önlemektir. Nitekim, Berlin Konferansına (1885) göre, Belçika kralı Kongo'yu terk ettiği takdirde, bölge Fransa'nın eline geçebilecektir. Kongo'ya sahip olan bir devlet ise, Hatt-ı İstivâ Eyâletine, dolayısıyla Vadelay ile buna bağlı olan yerlere de kolaylıkla sahip olabilecektir²².

Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 25). Ahmed Muhtar Paşa'nın gönderdiğini yazdığı haritayı bulmak mümkün olmadı. Ancak, 29 Mayıs 1310 tarihinde Sırrı isimli Mabeyn kâtibi tarafından kaleme alınan ve antlaşmaya sahne olan bölgeyi gösteren bir harita çizilmiş ve padişaha takdim edilmiştir (Yıldız Tasnifi, Perakende Evrakı, Mabeyn Kısmı). Hâlen tasnif edilmekte olan Yıldız Tasnifi, Perakende Evrakı'ndaki konuyla ilgili belgeleri görmemi sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'na ve evrakları istifademe sunan uzman Yusuf İhsan Genç'e teşekkür ederim.

²² Binbaşı Owen'in bölgedeki faaliyetleriyle ilgili olarak bk. Ömer Tosun, *Târîhu Müdiriyyeti Hattı'l-istivâ'l-Mısriyye*, İskenderiye 1356/1937, III, 326-331. 10 Mayıs 1894'te Londra Sefaretinden Hâriciye Nezâretine gelen yazı: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A,

İngiltere'nin Vadelay'ı işgal ettiği sırada binbaşı Beart kumandasındaki Kongo ordusu da Lado'ya doğru ilerliyordu. Kongo askerinin bölgeyi işgal edeceğini anlayan Uganda'daki İngiliz kuvvetleri daha önce davranarak kendilerinin hukukunu öne sürmek için Vadelay'a İngiliz bayrağı çektiler. Nitekim, Ahmed Muhtar Paşa'dan ve Brüksel'den gelen haberlere göre, binbaşı Beart kumandasındaki Kongo müfrezesi Lado'ya doğru ilerlerken Sudanlılar tarafından yenilmişler ve yardımcı kuvvet beklemek üzere geri çekilmişlerdir. Sudanlıların bu direnişinde, Vadelay'a İngiliz bayrağı çeken ve bölgedeki nüfuz taksimi konusunda Kongolularla anlaşamayan İngiliz kumandanının rolü olduğu anlaşılmaktadır²³.

Güney Sudan Bölgesi Konusunda imzalanan 12 Mayıs 1894 tarihli İngiltere-Belçika Mukavelesi

Güney Sudan bölgesinde İngiltere ve Belçika arasında başlayan nüfuz mücadelesi bir antlaşma ile çözümlenmek istendi ve İngiltere ile Kongo Bağımsız Devletinin hükümdarı sıfatını taşıyan Belçika kralı II. Leopold arasında 12 Mayıs 1894'te Brüksel'de bir antlaşma imzalandı²⁴. Antlaşmanın birinci maddesinde Kongo Hükümeti ile İngiltere sömürgeleri arasındaki sınır açıklanıyordu. İkinci maddesine göre İngiltere, Albert gölünün batısında bulunan Mahaci'nin güneyindeki bir noktadan başlayarak Faşoda'nın kuzeyine kadar devam eden 25 km.lik bir araziyi işgal ve idare edilmek üzere Belçika'ya terk ediyordu. Bu antlaşma II. Leopold kral olduğu sürece devam edeceği gibi Kongo'nun müstakil bir devlet veya Belçika'nın sömürgesi olarak kaldığı sürece de devam edecekti. Buna karşılık antlaşmanın üçüncü maddesine göre Belçika, Tanganika gölünün kuzeyindeki limandan Edward gölünün en güney noktasına kadar uzayan 25 km.lik bir araziye İngiltere'ye bırakıyordu. Dördüncü maddeye göre İngiltere ve Belçika, kiraladıkları bu bölgelerde hiçbir siyasî hakka sahip olmadıklarını kabul ediyorlardı. Beşinci maddeye göre Kongo Bağımsız Devleti,

135, iç sıra nr. 29. Londra Sefaretinin bu yazısı 21 Zilka⁶'de 1311 (26 Mayıs 1894) günü Hariciye tarafından Sadrazama takdim edilmiştir (BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 28).

²³ Ahmed Muhtar Paşa'dan gelen 11 Zilka⁶'de 1311 (16 Mayıs 1894) tarihli mektuptan ve Şirket telgraflarının Brüksel'den verdiği haberdan bahseden yazı: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 26. Vadelay'daki çarpışmalar hakkında bk. Ö. Tosun, *aynı eser*, III, 329-330.

²⁴ Bu antlaşmanın metni Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gönderilmiş ve Osmanlıca tercümesi Bâbü'lî-Hariciye Nezâreti Tercüme Odası'nda yapılmıştır (BOA, YEE, kısım, 5, evrak 2115, zarf 83, karton 2, iç sıra nr. 5/2).

İngiltere'nin Güney Afrika'daki sömürgeleriyle Nil vadisindeki nüfuz bölgesi arasında irtibatı sağlamak için bir telgraf hattı inşasına müsaade ediyordu. Altıncı maddede ise her iki taraf kiraladıkları bölgelerde kendi tebealarına karşılıklı olarak eşit haklar tanıyorlardı.

Antlaşmanın imzalandığı gün, İngiltere'nin Brüksel Büyükelçisi Belçika Dışişleri Bakanlığına bir nota göndererek İngiltere Dışişleri Bakanının Osmanlı Devleti ile Mısır Hidiviyeti'nin Yukarı Nil vadisi üzerindeki hukukunun nazar-ı dikkate alınmasını istediğini bildirdi. Aynı gün Belçika Dışişleri Bakanlığı bu hususu kendilerinin de kabul ettiklerini ifade etti.

İki ülke arasında bu antlaşmanın imzalanmasından sonra yine aynı gün karşılıklı notalar gönderilerek Belçika'ya bırakılan toprakların süratle işgali için lüzumlu askeri toplamak amacıyla İngiltere, Batı Afrika Sömürgeler Bakanına tavsiyede bulunacağını taahhüd etti²⁵.

12 Mayıs 1894 Mukavelesine Tepkiler

Bu antlaşma, başta İngiltere'deki muhalefet kanadı olmak üzere Almanya, Fransa gibi Avrupa devletleri ve özellikle Osmanlı Devleti tarafından tepkiyle karşılandı.

Avrupa Devletlerinin Tepkisi

İngiltere ve Belçika arasında imzalanan antlaşma İngiltere Parlamentosunda birçok defa görüşülmüş ve pekçok eleştirilere maruz kalmıştır. Nitekim, Parlamentonun 31 Mayıs 1894 günü yapılan toplantısında Sir Charles Dilke, Hariciye Müsteşarı Sir Edward Grey'e Kongo Hükümetinin Tanganika gölünden Albert-Edward gölüne kadar olan arazinin kiralanmasını İngiltere'ye ne zaman teklif ettiğini, Mısır Hidiviyeti'nin 1 Ağustos 1892 tarihli yazısıyla Hatt-ı İstivâ Eyâleti üzerindeki tasarruf hakkını koruyup korumadığını ve Almanya ile Fransa'nın bu antlaşmayı protesto edip etmediğini sordu.

İngiltere Hariciye müsteşarı ilk iki soruya hemen cevap veremeyeceğini, Fransa'nın antlaşmayı protesto ettiğini, Almanya'dan ise böyle bir nota

²⁵ Aynı yer. Faşoda'nın Mısır Hidiviyeti'ne bağlı Sudan-ı Mısırî Müdürlükleri arasında yer aldığı, yine Bahrü'l-gazal bölgesinin de Sudan-ı Misrî sınırları içinde bulunduğu o dönemde Osmanlı Devletince hazırlanan coğrafya kitaplarında da yer almıştı. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ömer Subhi b. Edhem, *Afrika-yı Osmâni-Mısır Hidiviyeti, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi* (İÜK), Türkçe Yazmalar (TY.), nr. 4123.

gelmediğini bildirdi²⁶. Ertesi gün yapılan toplantıda ise, Hariciye müsteşarı soruları şöyle cevapladı. “Sözü edilen arazinin kira yoluyla terki meselesi Sir William McKinnon ile imzalanan antlaşmada vardı. Ancak bu antlaşma İngiltere Devleti’nce resmen tasdik olunmadığı gibi, kiralama meselesi 12 Mayıs 1894 antlaşması öncesinde yapılan müzakerelere kadar da görüşülmemişti. Mısır Hidiviyeti’nin Ekvator Eyâleti üzerindeki hukukunu koruduğu ise doğrudur”. Bu cevap üzerine Labouchere, “İngiltere hükümeti Mısır Hidiviyetinin Ekvator Eyâleti üzerindeki haklarını fiilen tasdik etmiş midir?” şeklinde bir soru sormuş ve müsteşar antlaşmada bu hakların korunduğunu bildirmiştir²⁷.

İngiltere Parlamentosunda bu antlaşma hakkında yapılan görüşmelerin çok geçmeden yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Meselâ, 8 Haziran 1894 tarihli toplantıda, Sir E. Ashmead Bartlett, Fransa’nın bu antlaşmayı tamamen reddettiğinin doğru olup olmadığını sordu. Hariciye müsteşarı bunun doğru olduğunu, ancak şimdilik bir yorum yapamayacağını bildirdi. Bu defa Sir Charles Dilke, “Almanya’nın Brüksel’deki protestosu İngiltere’ye bildirildi mi ve Osmanlı Devleti bu antlaşmayı protesto etti mi?” şeklinde bir soru yöneltti. Hariciye müsteşarı, Almanya’nın protesto etmediğini, ancak Tanganika gölüne kadar uzanan bölgede sınır değişikliği yapılmamasını ve ülkesinin buradaki ticarî haklarının korunması için teminat verilmesini istediğini, Osmanlı Devletinden ise hiçbir tebligat yapılmadığını söyledi²⁸. 14 Haziran 1894 tarihli toplantıda ise Sir Charles Dilke, Almanya ve Osmanlı Devleti hakkındaki sorularını tekrar gündeme getirdi. Hariciye müsteşarı, birkaç gün önce bu konuda verilen cevaptan sonra, Almanya’nın antlaşmanın üçüncü maddesini protesto ettiğini bildirdi. Osmanlı Devletinden ise henüz bir protesto gelmediğini ancak, İngilterenin Vadelay’ı işgal etmesi üzerine buna karşı çıktığını Londra büyükelçisi vasıtasıyla bildirdiğini açıkladı²⁹.

²⁶ 1 Haziran 1894 tarihli Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen yazı: BOA, YEE, kısım 5, evrak 2115, zarf 83, karton 2, iç sıra nr. 4.

²⁷ 2 Haziran 1894 tarihli Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen yazı: *Aynı yer*, iç sıra nr. 2.

²⁸ 9 Haziran 1894 tarihli Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen yazı: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 42.

²⁹ 15 Haziran 1894 tarihli Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen yazı: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 43. 9 ve 15 Haziran tarihlerinde Londra Sefaretinden gelen yazılar 21 Zilka’de 1311 (25 Haziran 1894)’de Hâriciye Nâzırı Said Paşa tarafından Sadârete takdim edildi (*Aynı yer*, iç sıra nr. 41).

Almanya, antlaşmanın Belçika tarafından İngiltere'ye bırakılan topraklarla ilgili kısmına itiraz etmiş ve bunun üzerine İngiltere hududun Almanya'nın istediği şekilde düzeltilmesini kabul etmiştir³⁰. Ancak, Almanya bu kararı yeterli bulmayıp, antlaşmanın üçüncü maddesinin İngiltere ile Almanya arasında imzalanan 1890 antlaşmasına aykırı olduğunu iddia ederek 12 Haziran 1894'de İngiltere'yi protesto etti³¹. İngiltere-Belçika arasında imzalanan bu antlaşmanın üçüncü maddesine itiraz eden Almanya'nın isteğinin yerine getirildiği ve bu maddenin iptal edildiği görülmektedir. Nitekim, 22 Haziran 1894'de İngiltere ve Belçika hükümet yetkilileri Brüksel'de bir araya gelerek bu maddeyi iptal ettiler³².

İngiltere-Belçika arasındaki antlaşma **Fransa** tarafından da reddedildi ve bu durum Brüksel elçisi aracılığıyla Kongo'ya bildirildi³³. Antlaşma ayrıca Fransa parlamentosunda ele alınmış ve Dışişleri Bakanı, bu antlaşmayı hiç yapılmamış kabul ettiklerini ve önemsiz bir mesele olduğunu söylemiştir. Ayrıca Fransa Devleti antlaşmayı protesto ettiği gibi Osmanlı topraklarının bütünlüğüne önem verilmesi gerektiğini de vurgulamıştır³⁴.

Osmanlı Devletinin Tepkisi

İngiltere ve Belçika arasında imzalanan antlaşma Berlin antlaşmasını imzalayan devletler tarafından önemle tartışılmaya başlandı. Hatta bazı elçiler Berlin antlaşmasını imzalayan bir devlet olarak Osmanlı Devletinin Berlin sefiri Ahmed Tevfik Paşa'dan bu konudaki fikrini sordular. Çünkü antlaşmada bahsedilen topraklar Afrika'daki Osmanlı mülküne yakın bulunuyordu³⁵.

³⁰ 6 Haziran 1894'te Londra'dan İngiltere'nin İstanbul elçisine gelen telgraf: BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef 11.

³¹ 13 Haziran 1894'te İngiltere'nin İstanbul büyükelçisinden Bâbiâli-Hariciye Nezâretine gönderilen tezkire: BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef 8-9.

³² 1 Eylül 1894 tarihli Londra Maslahatgüzârının yazısı ile Hâriciye Nâzırının 9 Rebî'ülevvel 1312 (10 Eylül 1894) tarihli Sadârete gönderdiği yazı: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 53.

³³ Brüksel Osmanlı Sefirinden 29 Mayıs 1894'te Hariciye Nezâretine gelen yazı: BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef 3.

³⁴ 5 Zilhicce 1311 (9 Haziran 1894) tarihli Hariciye Nâzırının Sadârete gönderdiği tezkire: BOA, YEE, kısım 5, evrak 2115, zarf 83, karton 2, iç sıra nr. 4. Afrika'da cereyan eden olaylar 7 Haziran 1894'de Fransa Parlamentosu'nda da tartışılmıştır (Yıldız Tasnifi, Perakende Evrakı, Bir Konu Hakkında Çeşitli Makamların Sundukları Marûzât).

³⁵ 5 Haziran 1894 tarihli Berlin Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen telgraf: BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef 12.

Bu antlaşma, Fransa ve Almanya'nın menfaatlerini zedelediği gibi özellikle Osmanlı İmparatorluğunun hukukunu çiğniyordu. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu, gerek Londra ve gerekse Brüksel sefaretleriyle yaptığı çeşitli yazışmalarda haklarının savunulmasına uğraştı. Konu o derece yakından takip ediliyordu ki, İngiltere Parlamentosunda yapılan bir görüşme veya ilgili bir gazete haberi aynen İstanbul'a bildiriliyordu. Ayrıca Mısır'daki Osmanlı temsilcisi Ahmed Muhtar Paşa'dan da doğru haberler alınmasına çalışılıyordu. İlgili Osmanlı belgelerinden anlaşıldığına göre devlet bu konu üzerinde dikkatle durmuş ve haklarının korunması için gerekenin yapılmasını istemiştir. İngiltere-Belçika arasında imzalanan antlaşmanın metni 24 Mayıs 1894'te Londra'dan Bâbîâlî-Hariciye Nezâretine gönderildi. Londra büyükelçisi Rüstem Paşa'nın yorumuna göre İngiltere bu antlaşma sayesinde, Afrika'nın güneyindeki sömürgeleri ile yeni kurulan Uganda eyâletini birleştirmek düşüncesindeydi. Çünkü Uganda'da İngiltere himayesi ilan edilmek üzere idi. Ayrıca, İngiltere Nil vadisi ile Sudan'ın Fransızlar elinde bulunan kısmı arasına, idaresi Kongo hükümetine bırakılan toprakları koymakla Fransızların Yukarı Nil vadisine girmesini engellemek istiyordu³⁶.

Bâbîâlî'ye bu antlaşma hakkında ikinci bilgi Brüksel sefaretinden geldi. 28 Mayıs 1894 tarihli mektupta³⁷ şu hususlara yer veriliyordu. "İngiltere, bu antlaşmadan önce Belçika'nın Nil havzası üzerindeki bazı tasavvurları sebebiyle bölgeyi Kongo'ya ilhak etmek isteyişine şiddetle itiraz etmişti. Bunun üzerine Belçika kralı düşüncelerini gerçekleştirmek için Fransa ile anlaşmaya çalışmış ise de, başarılı sonuç alamadığından tekrar İngiltere ile temasa geçmiş ve sonunda bu antlaşma imzalanmıştı"³⁸.

³⁶ Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen 24 Mayıs 1894 tarihli yazı: BOA, YEE, kısım 5, evrak 2115, zarf 83, karton 2, iç sıra nr. 5/1. Fransa'nın antlaşmaya olan muhalefetini İngiltere gazeteleri bazı Fransız gazetelerinden alarak neşretmişlerdi (*Aynı yer*). Hariciye Nâzır Said Paşa, 4 Haziran 1894 günü Sadarete gönderdiği tezkiresinde, antlaşma maddelerini özetlemiş, antlaşmanın metni ile İstişare Odasının mütalaasını takdim ederek takip edilecek politikanın bildirilmesini istemiştir (*Aynı yer*, iç sıra nr. 5). Londra Sefaretinin yazısında bahsedilen Uganda'da İngiliz himayesinin resmen ilanı 18 Haziran 1894'te gerçekleşti (Şevki Atâullah el-Cemal, Târihu Sudânü Vâdi'n-Nil, Kahire 1980, III, 108).

³⁷ BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef 3. Bu numarada kayıtlı irâde ve 12 leffinin birer sûretü BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 35-40 arasında ve BOA, Yıldız Tasnifi, Sadâret Resmî Mâruzât Evrakı, nr. 70/34'te bulunmaktadır. Berlin sefiri Ahmed Tevfik Paşa da konuyla ilgili 7 Haziran 1894 tarihli bir şifre telgraf göndermiştir (Yıldız Tasnifi, Perakende Evrakı, Bir Konu Hakkında Çeşitli Makamların Sundukları Marûzât).

³⁸ Brüksel Sefiri bu bilgileri 19 Ocak 1893'te Hariciye Nezâretine bildirdiğinden bahsetmektedir (BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef 3).

Brüksel Büyükelçisinin ifadesinden anlaşıldığına göre böyle bir antlaşmanın geçerli olması mümkün değildi. “Çünkü İngiltere’nin bu arazi üzerinde hiçbir meşru hakimiyeti yoktu. İngiltere, Bahrû’l-gazal civarının bir kısmını bile hiçbir zaman işgal etmemiş, Kongo hükümeti de, antlaşma metnine göre bu toprakları İngiltere’den kiraladığını kabul ederek arazinin kendisine ait olmadığını tasdik etmişti”³⁹.

12 Mayıs 1894 antlaşması Bâbiâlî’de de değerlendirildi ve Hariciye Nezareti-İstişâre Odasının 2 Haziran tarihli mütalaasında konuyla ilgili şu görüşlere yer verildi. “5 Mayıs 1894’te İngiltere-İtalya ve 12 Mayıs 1894’te İngiltere-Belçika arasında Afrika’nın taksimi konusunda imzalanan antlaşmalardan anlaşıldığı üzere İngiltere, Mısır Hidiviyeti’nin, dolayısıyla Osmanlı Devletinin hukuku bulunan Afrika’daki bazı topraklar konusunda diğer devletlerle antlaşmalar yapmaktadır. İngiltere’nin Kongo Bağımsız Devleti adına Belçika ile imzaladığı antlaşmada dikkat çeken hususlar arasında işgal etme ve kiralama konuları üzerinde özellikle durulmaktadır. Antlaşma metnine ilave edilen notalarda Yukarı Nil vadisi üzerindeki Mısır Hidiviyeti’nin hukukuna vâkıf olduklarını bildirmelerinin sebebi, Osmanlı Devleti ve Fransa’yı gücendirmek istemedikleri içindir. Bu antlaşma hukukî bakımdan incelenecek olursa, sahibi olan hükümetin müsaade ve izni olmaksızın bazı toprakları bir başka devlete kiralamak ve işgaline izin vermek asla caiz değildir. Bu sebeple İngiltere, böyle bir antlaşma için Mısır Hidiviyeti’nden bir vekâletnâme almış mıdır, Mısır Hidiviyeti de Bâbiâlî’ye bu konuda ne yapılması gerektiğini sormuş mudur bilinmemektedir. Antlaşmada sözü geçen toprakların büyük çoğunluğu daha önce Gordon Paşa, Emin Paşa ve diğer Mısırlı kumandanlar tarafından Mısır Hidiviyeti adına işgal ve idare edilmiş, fakat sonraları buradaki yönetim zayıflamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, önce Yukarı Nil vadisindeki nüfuz sahasını tesbit etmek zorundadır. Bunun araştırılması için de Mısır Fevkalâde Komiserliğinden bilgi istemelidir. Netice olarak ya antlaşmada adı geçen toprakların iadesini isteyerek Londra ve Brüksel kabinelerini protesto etmek veya Ahmed Muhtar Paşa’dan gelecek cevabı bekleyerek şimdilik *kuyûd-ı ihtirâziyye* ile yetinmek gerekmektedir”⁴⁰.

³⁹ 29 Mayıs 1894’te Brüksel Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen yazı: *Aynı yer*.

⁴⁰ BOA, YEE, kısım 5, evrak 2115, zarf 83, karton 2, iç sıra nr. 5/3. Afrika’nın taksimi için çeşitli devletler tarafından imzalanan antlaşmaların bir değerlendirmesi Şakir Paşa tarafından yapılmış ve II. Abdülhamid’e arz edilmiştir (Yıldız Tasnifi, Perakende Evrakı, Bir Konu Hakkında Çeşitli Makamların Sundukları Maruzat).

Böyle bir antlaşmayı imzaladığı için protesto edilmesi düşünülen İngiltere ile herhangi bir yazışma yapılmadan önce Bâbiâli'den Mısır Hidiviyetine ve Mısır Fevkalâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'ya altı mektup gönderildi.

İstanbul'da bu görüşme ve yazışmalar olurken, Londra'da çıkan *Standard* gazetesinde Osmanlı Devletinin antlaşmayı protesto edeceğine dair İstanbul'dan gönderilen bir telgraf neşredildi ve protestonun önemi üzerinde yorumlar yapıldı. Çünkü, Kongo'ya kiralanması söz konusu olan bölgede yaşayan aşiretler bir süreden beri ihtida ettiklerinden İslâm Dini buralarda giderek yayılmaktaydı. Bu sebeple İngiltere-Belçika arasında imzalanan antlaşmaya Osmanlı Devletinin müdahale etmesi önem kazanmaktaydı⁴¹. Royter Haber Ajansının bir haberinde ise, bu antlaşma ile İngiltere'nin, Ümid Burnu'ndan Akdeniz'e kadar uzanan bir demiryolu inşası imkânını elde ettiği belirtiliyordu⁴².

Bâbiâli, meselenin İstişare odasında yeniden değerlendirilmesini 6 Haziran 1894'te Hariciye Nâzırından istedi⁴³. Bunun üzerine Bâbiâli Hukuk Müşaviri Gabriel bir rapor hazırladı. Bu raporda devletler arasında arazi kiralamanın gerçekleşmesi için gereken şartlar tekrar edildi. İngiltere'nin böyle bir antlaşma yapmaya yetkisi olmadığını, Albert gölüne kadar uzayan bölgenin vaktiyle Mısır Hidiviyetinin idaresinde bulunduğunu belirten hukuk müşaviri, Berlin Konferansı sırasında (1885), Osmanlı temsilcisinin Nil vadisi üzerindeki devletinin haklarını savunduğunu belirtti. Yine bu konferansın kararlarına göre, bir devletin Afrika'da toprak işgal edebilmesi için o arazide Berlin Antlaşmasını imzalayan devletlerden hiçbirinin alakası olmaması gerekmektedir. Halbuki Beyaz Nil'in Mısır ile bağlantısı olduğu ve Mısır Hidiviyeti'nin bu arazi üzerinde hukuku bulunduğu bilinmekteydi. Bu sebeple İngiltere ve Belçika'nın bu antlaşmaları geçersizdi.

⁴¹ 9 Haziran 1894'te Madrid Sefareti Maslahatgüzârından Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf: BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef 6. Hariciye Nazırı Said Paşa, 6 Zilhicce 1311 (10 Haziran 1894) günü Madrid Maslahatgüzârının telgrafını Sadrazama takdim etmiştir (BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef 5).

⁴² 2 Zilhicce 1311 (6 Haziran 1894) tarihli Sadâretin Hariciye Nezâretine gönderdiği tezkire: BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Tezâkir Defteri*, nr. 1036/68-8, s. 99. Cape Town-İskenderiye arasında inşa edilen ve inşası düşünülen demiryollarının hangi hattı takip ettiği konusunda geniş bilgi ve bir harita için bk. *Afrika-yı Cenûbî Cumhûriyetleri ve Afrika'da Şimâlden Cenûba Mûmte'd Şimendöfer Lâyihası*, İÜK, TY, nr. 9480-9482.

⁴³ BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Tezâkir Defteri*, nr. 1036/68-8, s. 99.

Ayrıca her iki ülkenin antlaşma metnine ilave ettikleri notalarda yer alan hususlar açık ve yeterli olmadığından bunun açıklığa kavuşturulması sağlanmalıydı. Hukuk Müşavirine göre, bu önemli konuda Bâbiâlî, kendi görüşüne uygun bir karar aldırtamazsa ileride bu notanın belirsizliğinden ve Osmanlı Devletinin sükûtundan yararlanarak o bölgedeki hakkından vazgeçtiği iddia edilebilirdi. Bu sebeple antlaşmanın geçersiz olduğu ve bölgedeki Osmanlı haklarının mevcudiyeti İngiltere ve Belçika'ya bildirilmek zorundaydı. Raporda yer alan bir diğer husus, Afrika'daki nüfuz sahalarını genişleten ve kıtayı taksime çalışan Avrupa Devletleri karşısında Osmanlı Devletinin de kendi nüfuz sahasını kesin bir şekilde belirlemesi idi. Osmanlı Devletinin bu maksatla coğrafi incelemeler yaptırması ve bölgeye keşif heyetleri göndermesi gerekmekteydi⁴⁴.

Böylece Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Vadelay'ı işgali ve Belçika ile antlaşma imzalaması karşısında dikkatli bir siyaset takip etmeye başladı ve meselenin bir oldu bittiye getirilmesini önlemeye çalıştı. Sultan II. Abdülhamid, 3 Haziran 1894 tarihli iradesinde işgal olayının Vadelay hakkındaki görüşlerini değiştirmeyeceğini ve burasının Mısır Hidiviyeti'ne ait olduğunun İngiltere'ye bildirilmesini istedi⁴⁵. Bunun üzerine Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley'e hükümetinin görüşlerini aktarmış ve işgalin sebeplerini öğrenmek istemiştir. Kimberley, bölgedeki Onyoro vilayeti reisinin Uganda'ya saldırması üzerine bir İngiliz müfrezesinin karşı saldırıya geçtiğini ve harekât sırasında Vadelay'a girdiğini belirtmiştir. Bakanın ifadesine göre, İngiltere burayı işgal etmeyi düşünmediğinden çekilen bayrağın indirilmesi ve askerlerin geri dönmesi emredilmiştir⁴⁶.

Orta Afrika üzerindeki niyetleri ötedenberi bilinen İngiltere'nin buradaki faaliyetlerinin diğer Avrupa devletleri tarafından da dikkatle takip edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Vadelay'ın işgali haberleri *Berliner Ta-*

⁴⁴ 5 Zilhicce 1311 (9 Haziran 1894) tarihli Hariciye Nâzırının Sadârete gönderdiği tezkire ve aynı tarihte Hukuk Müşavirinin görüşünü bildiren yazı: BOA, YEE, kısım 5, evrak 2115, zarf 83, karton 2, iç sıra nr. 3.

⁴⁵ 29 Zilkâ'de 1311 (3 Haziran 1894) tarihli irâde-i husûsiyye: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 32. II. Abdülhamid'in bu emri, aynı gün Sadrazam tarafından Hariciye Nezaretine ulaştırılmıştır (*Aynı yer*, iç sıra nr. 27).

⁴⁶ 14 Haziran 1894 tarihli Londra Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen yazı: BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1608, lef 1-3. Şifre telgrafların aslı Yıldız Tasnifi, Perakende Evrakı, Bir Konu Hakkında Çeşitli Makamların Sundukları Maruzat, bölümünde bulunmaktadır.

geblatt gazetesinin 4 Haziran 1894 tarihli nüshasında da yer almıştır. Gazeteye göre, Vadelay'ın İngilizler tarafından işgali, ilerde bölgenin işgali için bir başlangıç sayılacaktır. Buna engel olmak için Mısır'ın Sudan'ı tekrar idaresi altına alması büyük önem taşımaktadır. Gazetenin verdiği habere göre Mısır Hidiviyeti, İngiltere'nin baskısı karşısında Sudan'ı terketmeye mecbur olmuş ve reis-i nuzzâr olan Şerif Paşa'nın bütün itirazlarına rağmen Mısırlı asker ve memurlar geri çekilmiştir. İngilizlerin bu şekilde davranmalarının sebebi, bir fırsat bulup bölgeyi işgal etmek ve Orta Afrika'da sömürgeler kazanmak istemeleridir⁴⁷.

Bâbiâli, Sudan konusundaki bu haberin doğru olup olmadığını öğrenmek üzere Ahmed Muhtar Paşa'ya bir mektup gönderdi⁴⁸. Paşa'dan 2 Temmuz'da gelen cevapta Sudanlıların Hartum'u nasıl ele geçirdikleri ve Mısır'ın Sudan'ı terketmesi için İngiltere'nin yaptığı baskı anlatılıyordu. Buna göre reis-i nuzzâr Şerif Paşa, Bâbiâli'den izinsiz toprak terk etmeye hak ve yetkileri olmadığını savunduğundan İngiltere'nin baskısı karşısında istifa etmek zorunda kalmıştı. Onun yerine geçen Nubar Paşa, burayı terk ve tahliye işlemlerini başlatmıştı. Ahmed Muhtar Paşa'ya göre İngilizlerin bu şekilde davranmaları Sudan'ın ekonomik verimliliğine duydukları ilgiden ve Osmanlı Devletinin Afrika'nın dörtte birine sahip olan nüfuzundan hoşlanmamalarından ileri geliyordu⁴⁹.

İngiltere, Vadelay'daki askerlerinin derhal geri çekileceğini bildirdiği halde hiçbir değişikliğin olmaması karşısında Osmanlı Devleti, bu durumdan rahatsızlık duymaya başladı. Hatta, Vadelay hakkındaki görüşünü be-

⁴⁷ Gazetenin yorumunda Mısır Hidiviyetinin hiç olmazsa Doğu Sudan'ı ele geçirmesi gerektiği ve buna yetecek kuvvette askerinin bulunduğu görüşüne yer verilerek Hartum'un işgalinin bölgede sükûneti sağlayacağı belirtiliyordu. Ayrıca Mısır idaresinde iken ticarî durumu çok iyi olan Sudan'ın, Mehdi'nin isyânıyla kötü bir duruma düştüğü, İngilizlerin buna göz yummasıyla halkın büyük bir zulüm gördüğü anlatılıyordu (BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 47). Berlin Sefaretinden gelen bu gazete haberi tercüme ettirilerek Hariciye Nâzırı tarafından 17 Zilhicce 1311 (21 Haziran 1894)'de Sadrazam'a takdim edildi (*Aynı yer*, iç sıra nr. 46). Orta Afrika'da meydana gelen olaylar hakkında bir haber ve yorum da Moskova'da çıkan *Moskovskiya Vıyadomasti* gazetesinin 1 Haziran 1310 (13 Haziran 1894) tarihli nüshasında da yer almıştır (Yıldız Tasnifi, Perakende Evrakı, Defterler Grubu).

⁴⁸ 26 Zilhicce 1311 (30 Haziran 1894) tarihli mektup: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 45.

⁴⁹ 29 Zilhicce 1311 (2 Temmuz 1894) tarihli Ahmed Muhtar Paşa'nın Sadrazam'a gönderdiği mektup: *Aynı yer*, iç sıra nr. 48.

lirtirken İngiltere'nin Mısır'da bulunuşundan duyduğu memnuniyetsizliği de dile getirmeye çalıştı. Nitekim, II. Abdülhamid, 9 Temmuz 1894 tarihli iradesinde Vadelay'ın Osmanlı Devletinin bir parçası olduğunu ve İngilizlerin buraya bayrak çekmeye hak ve yetkileri olmadığını bildirdi. Padişahın irâdesinde yer verilen ikinci konu da Mısır'daki İngiliz varlığı idi. İngiltere, geçici olarak işgal ettiği Mısır'da hükümlerlik hakkının Osmanlı Devletine ait olduğunu kabul ettiği halde, Mısır'daki orta alayda bir İngiliz bayrağı bulunduğunu ve Hidiv'in bütün üzüntüsüne rağmen buna karşı koyamadığı haber alınmıştı. Eğer bu doğru ise, Mısır'daki Osmanlı hükümlerliği konusunda İngiltere'nin verdiği sözü tutmadığı anlaşılmaktaydı. II. Abdülhamid, bu konudaki endişelerini ifade ettikten sonra, meselemin açıklığa kavuşturulması için İngiltere'den bilgi alınmasını Sadrazam'dan istedi⁵⁰. Ancak bizim araştırmalarımız sırasında bu konuda ne gibi gelişmeler olduğu tesbit edilememiştir.

Bâbiâli'nin 12 Mayıs 1894 tarihli antlaşmayı protesto etme kararı sadrazam Ahmed Cevad Paşa tarafından 10 Haziran 1894'te Sultan II. Abdülhamid'e arz edilmiş ve bu konuda iradesi sorulmuştur⁵¹. Ertesi gün sadrazam yine padişaha müracaat etmiş ve görüşünü belirtmesini istemiştir⁵². Bunun üzerine 12 Haziran 1894'te sâdir olan iradede şu görüşlere yer verildi. "Vaktiyle Kongo hükümeti kurulurken, bölgede birçok müslüman yaşadığından bunların hıristiyan bir hükümet tarafından idare edilmesinin kabûlü, halkın dini hislerine dokunacağından bu konuda dini ve siyasi mahzur görülmüş ve bu sebeple Kongo hükümeti, devletimiz tarafından tasdik edilmemişti. Ayrıca Sultan Abdülaziz devrinde Hidiv İsmail Paşa tarafından Nubye, Sudan ve Kordofan tarafları asker ve memur gönderilerek keşf ve işgal edilmiş, İsmail Paşa'ya gönderilen fermanlarda bölgenin idaresinin Mısır'a ait olduğu belirtilmişti. Hatta buralara giden yabancı seyyahlar, Osmanlı Devleti bayrağı çekmedikçe emniyetle seyahat edemiyorlardı. Bu sebeple, Osmanlı Devletinin imtiyazlı eyâletlerinden olan Mısır ve mülhakatı üzerindeki hükümlerlik haklarının inkârı mümkün değildir. Buna rağmen İngiltere'nin meşru hiçbir hakkı olmayan

⁵⁰ BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1608, Sadrazam Cevad Paşa, Hariciye Nâzırına 7 Muharrem 1312 (11 Temmuz 1894)'de bir tezkire göndererek gerekenin yapılmasını istedi (BOA, BEO, *Ayniyat Defterleri*, nr. 1634, s. 47).

⁵¹ BOA, YEE, kısım 5, evrak 2115, zarf 83, karton 2, iç sıra nr. 1. Kongo meselesine dair Sadrazam Cevad Paşa'nın arzı ve konu ile ilgili diğer eklerin takdimi 13 Zilhicce 1311 (17 Haziran 1894) tarihli irâde ile istenmiştir (BOA, İrâde-Husûsi, 13 Zilhicce 1311, nr. 57).

⁵² BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1595.

topraklar üzerinde mukavele yapması aslâ caiz değildir. Osmanlı Devleti eğer bu konuda sessiz kalırsa, bölge hakkında uygulanan muamele Mısır hakkında da uygulanmak isteneceğinden ve İngilizlerin bu arazileri işgal etmesi Mısır'ın geleceğini tehlikeye düşüreceğinden üzerinde önemle durmak gerekmektedir". Bu antlaşmaya karşı çıkan diğer devletlerle birlikte hareket edilmesi tavsiye edilen iradede, Londra sefaretı aracılığıyla İngiltere'nin bölgeyi istilasının protesto edilmesi ve antlaşma hakkında açıklama istenmesi emredildi. Ayrıca bu konuda nasıl hareket edilmesi gerektiği hususunda Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın görüşünün alınması istendi⁵³. Bir gün sonra sadır olan bir başka iradede İngiltere'nin henüz protesto edilmediğinin İstanbul'daki Fransız elçisi tarafından bildirildiği ve bunun gecikmesinin Mısır üzerinde bazı mahzurlar doğuracağı anlatılarak en kısa zamanda gereğinin yapılması emredildi⁵⁴. 13 Haziran 1894'te Osmanlı hükümeti (Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ) de aynı istikamette karar aldı ve Almanya ile Fransa bu antlaşmayı protesto ettiklerine göre Bâbiâlî'nin de açıklama istemesi ve antlaşmayı kabul etmediğini bildirmesi kararlaştırıldı⁵⁵.

Bâbiâlî'nin açıklama istemesi üzerine Belçika Dışişleri Bakanı, İngiltere-Almanya arasında imzalanan antlaşmada (1890) bu bölgeden bahsedildiğini ileri sürerek Osmanlı Devletinin, İngiltere'nin buradaki hukukunu zımnen kabul ettiğini savundu. Buna karşılık Osmanlı Devletinin Brüksel sefiri İngiltere-Almanya antlaşmasının ne Osmanlı Devleti ne de diğer devletler tarafından onaylandığını hatırlattı⁵⁶.

⁵³ 8 Zilhicce 1311 (12 Haziran 1894) tarihli irâde: BOA, Mısır İradeleri, nr. 1595. Kongo'da yaşayan müslümanların hemen tamamını araplar teşkil ediyordu. Kongo arapları hakkında geniş bilgi için bk. Sidney Langford Hinde, *The Fall of the Congo Arabs*, London 1897. Muhammed Mihri Bey, Kongo'nun doğu ve kuzeyindeki müslümanların çoğunun Zengibar'dan gelmiş beyaz araplar olduğunu yazar (*Sudan Seyâhatnâmesi*, İstanbul 1328, s. 330). Kongo müslümanları için ayrıca bk. Mehmed Muhsin, *Afrika Delili*, s. 116.

⁵⁴ 9 Zilhicce 1311 (13 Haziran 1894) tarihli irade: BOA, Mısır İradeleri, nr. 1596. 9 Haziran 1894'te Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gelen telgrafta da Osmanlı Devletinin antlaşmayı henüz protesto etmediği anlaşılmaktadır (BOA, Mısır İradeleri, nr. 1592, lef 4).

⁵⁵ 9 Zilhicce 1311 (13 Haziran 1894) tarihli mazbata: BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbatası*, nr. 378; BOA, Mısır İradeleri, nr. 1592, lef 1. Sadrazam Cevad Paşa, Meclis-i Mahsûs'un bu kararını 13 Haziran 1894'te II. Abdülhamid'e arz etmiş ve 12 Zilhicce 1311 (16 Haziran 1894) tarihli irade ile gereğinin yapılması emredilmişti (*Aynı yer*). 17 Haziran 1894'te Sadrazam, Hariciye Nazırına bir tezkire göndererek gereğinin yapılmasını istedi (BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Tezâkir defteri*, nr. 1036/68-8, s. 101).

⁵⁶ BOA, İrâde-Husûsı, 21 Zilhicce 1311, nr. 100. Almanya ile İngiltere arasındaki antlaşmanın 1890 yılında yapıldığı İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi tarafından Hariciye Nazır-

Osmanlı Devletinin İngiltere-Belçika antlaşmasını protesto etmesine İngiltere'nin pek önem vermediği Londra'dan gelen bir telgraftan anlaşıldı ve İtalya'da çıkan *Tribuna* gazetesinde bu konuya dair bir yazı neşredildi⁵⁷. Öyle anlaşılıyor ki, daha önce Fransa ve Almanya'nın antlaşmayı protesto etmeleri ve bazı maddelerini iptal ettirmelerinden sonra İngiltere-Belçika antlaşmasının bir ehemmiyeti kalmamıştı. Bu sebeple artık uygulanması mümkün olmayan böyle bir antlaşmanın Osmanlı Devleti tarafından protesto edilmesinin etkili bir önemi olamazdı. Ancak Osmanlı Devleti yine de bu konunun incelenmesine çeşitli idari birimlerinde devam etmiş ve herhangi bir vesile ile kendisinin kabul ettiği toprakların işgal edilmesine müsaade etmemiştir. II. Abdülhamid, İngiltere'de protestoya neden önem verilmediğinin öğrenilmesini 1 Temmuz 1894 tarihli iradesiyle Sadrazama emretti⁵⁸. Bâbüâlî, padişahın uyarılarını dikkate alarak İngiltere ve Belçika'nın protestoya tepkilerini öğrenmeye çalıştı.

Sadrazamın 22 Temmuz 1894'te padişaha takdim ettiği arzında, Londra ve Brüksel'den aldığı habere göre İngiltere ve Belçika, imzaladıkları antlaşmada Osmanlı Devletinin hukukuna ve menfaatine aykırı birşey olmadığını iddia ediyorlardı. Bunun üzerine II. Abdülhamid, 23 Temmuz tarihli iradesiyle konunun Meclis-i Vükelâ'da görüşülmesini istedi⁵⁹.

İngiltere-Belçika Antlaşmasının Sonucu

İngiltere ve Belçika arasında imzalanan 12 Mayıs 1894 antlaşması, Fransa ve Almanya'nın reddi ve Osmanlı Devletinin haklarını ısrarla savunması ile neticesiz kaldı⁶⁰. Ancak, sömürgeci devletlerin Afrika'daki faaliyetleri durmadı. Belçika himayesindeki Kongo Bağımsız Devleti, çok geç-

na gönderilen bir tezkirede zikredilmektedir (BOA, Yıldız Tasnifi, Sadâret Resmî Maruzât Evrakı, nr. 70/34, iç sıra nr. 6). Ertesi gün Sadrazam Cevad Paşa, Hariciye Nâzırına bir tezkire göndererek bu antlaşma hakkındaki bilgilerin kendisine yollanmasını istemiştir (BOA, BEO, *Ayniyat Defterleri*, nr. 1634, s. 3).

⁵⁷ *Tribuna* gazetesinde Trablusgarb'in İtalya tarafından işgal zamanının geldiği ve Osmanlı Devletinin buna mani olamayacağı görüşlerine de yer verilmiştir (BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 55).

⁵⁸ BOA, İrade-Husûsî, 27 Zilhicce 1311, nr. 122.

⁵⁹ BOA, İrade-Husûsî, 19 Muharrem 1312, nr. 81. Aynı konuda bir diğer irâde 28 Muharrem 1312 (1 Ağustos 1894) tarihinde sâdir olmuştur (BOA, İrade-Husûsî, 28 Muharrem 1312, nr. 132).

⁶⁰ 12 Mayıs 1894 İngiltere-Belçika antlaşmasının özet bir değerlendirmesi için bk. P.M.Holt, *The Mahdist State*, Oxford 1958, s. 206-207; Şevki Atâullah el-Cemal, *Târihu Sudan*, III, 108-109.

meden Belçika'nın idaresine alınmak istendi⁶¹. Osmanlı Devleti böyle bir kararın Berlin Konferansına iştirak eden devletler tarafından nasıl karşılandığını araştırdı ve konuya olan ilgisini sürdürdü. Osmanlı Devletinin Avrupa'daki elçilerinden aldığı habere göre, Kongo'nun ilhakına Avusturya, Almanya, İngiltere ve İtalya'nın itiraz etmediği, Rusya'nın ise ilgisiz kaldığı anlaşılıyordu. Ayrıca, Fransa'nın bölge topraklarından en fazla yararlanma hakkının diğer devletlerce kabul edildiği görülüyordu. Osmanlı Meclis-i Vükelâ'sında 14 Şubat 1895 günü alınan kararda, bu konuda takip edilecek politika diğer devletlerin tutumuna göre belirlenmesi şeklindeydi⁶². Meclis-i Vükelâ'nın bu kararı üzerine Sultan II. Abdülhamid 25 Şubat 1895 tarihli iradesinde Fransa'nın bu konudaki görüşlerinin resmen öğrenilmesini istedi⁶³.

Bu dönemde Avrupa Devletleri arasında Orta Afrika toprakları üzerinde devam eden nüfuz mücadelesi özellikle Fransa ve İngiltere arasında cereyan ediyordu. Osmanlı Devletinin Güney Sudan topraklarındaki hukuku bilhassa Fransa tarafından destekleniyor ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuzu önlenmek isteniyordu. Nitekim, 5 Nisan 1895'te Fransa Meclis-i A'yanı'nda Mısır ve Afrika konuları üzerinde yapılan müzakereler bu noktalara ışık tutacak mahiyettedir. Bu toplantıda Mösyö Lamarzil, Fransa Dışişleri Bakanı'na Nil vadisi ve havzası üzerindeki hukukun Mısır'a, Mısır'ın da İngiltere'ye ait olduğu konusundaki İngiliz iddiasının geçerlilik derecesini sormuş ve gerçekte Mısır'daki hükümler haklarının Osmanlı Devletine ait olduğu Paris (1856), Londra (1871) ve Berlin (1878) antlaşmalarında bütün Avrupa devletleri tarafından kabul edildiği halde İngiltere'nin bu iddialarının sebebini öğrenmek istemiştir. Fransa Dışişleri Bakanı bu soruya şöyle cevap vermiştir. "Nil havasındaki *Göller* ülkesiyle *Vâdi-i Halfâ* arasındaki geniş arazi 2000 km.dir. Mütemehdi'nin idaresi altındaki bu bölgede hiçbir Avrupa devletinin nüfuzu yoktur. Mısırlılar, bu-

⁶¹ 20 Receb 1312 (17 Ocak 1895) tarihli II. Abdülhamid'in husûsi iradesinden bu konuda bir antlaşma imzalandığı anlaşılmaktadır (BOA, İrade-Husûsi, 20 Receb 1312, nr. 70).

⁶² 18 Şa'ban 1312 (14 Şubat 1895) tarihli Meclis-i Vükelâ kararı: BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbatası*, nr. 83. 18 ve 25 Ocak 1895 tarihlerinde Ahmed Muhtar Paşa'nın gönderdiği mektuplarda Vâdi-i Halfâ'da Sudanlılarla Mısır askerleri arasındaki mücadelenin sürdüğü anlaşılmaktadır (Yıldız Tasnifi, Perakende Evrakı, Müfettişlik ve Komserlik Marûzâtı, 21 ve 28 Receb 1312 tarihli belgeler).

⁶³ 29 Şa'ban 1312 (25 Şubat 1895) tarihli husûsi irade: BOA, İrade Husûsi, 29 Şa'ban 1312, nr. 116.

rayı uzun müddet işgal ettikten sonra kuzeye çekilmişler ve Emin Paşa da bölgeyi terketmeye mecbur olmuştur. Bugün Sudan'ın bu havalisi ile Ekvator boyunca Osmanlı Devletinin hükümlerlik hakkı ve Mısır Hidiviyetinin nüfuzu vardır. İngiltere 12 Mayıs 1894'te Belçika Hükümeti ile imzaladığı antlaşmada bu arazinin bir kısmının devamlı veya geçici olarak kiralanmasına muvafakat etmiştir. Ancak Fransa'nın antlaşmaya itiraz etmesi üzerine Kongo hükümeti kendisine ait kiralama işinden vazgeçmiş, Fransa da Ubangi-ı Ulyâ üzerindeki haklarını kabul ettirmiştir. Bunun üzerine İngiltere, 1890 antlaşmasında yer alan Yukarı Nil vadisi üzerindeki nüfuzunu ortaya atmış, ancak Fransa bu konuda hiçbir görüşmeye girmemiştir"⁶⁴.

28 Ağustos 1895'te Mısır Fevkalâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa, Royter Haber Ajansı'na dayanarak uzun süredir tartışma konusu olan bölge hakkında Babîlî'ye yeni haberler gönderdi. Royter Ajansı'nın Kongo askerî kuvvetleri kumandanı Baron Dhanis'den naklen Londra'dan verdiği habere göre Kongo askerlerinden 1000 kişi, krup ve maksim toplarıyla donanmış olarak Lado'ya, 500 kişi de Kavallî'ye ulaşmışlardır. Kavallî, Albert gölünün güney ucundan yaklaşık 1,5 kuzeyde, Lado ise Nil'in 5 kuzey enleminde bulunmaktadır. Bu bölge, vaktiyle Hidiviyet'in idare ettiği topraklar arasında yer aldığından ve bu topraklarda Osmanlı Devletinin hükümlerlik hakkı olduğundan Kongoluların bu saldırısı dikkat çekicidir. Ayrıca, Kongoluların Lado civarında Müttemehdinin askerleri ile çarpıştığı söylenmektedir. Ahmed Muhtar Paşa'nın son olarak bildirdiğine göre, Mısır'ın Orta Afrika ile karadan ve denizden hiçbir resmî alakası kalmadığından gelen haberlerin tahkiki mümkün olmamaktadır. Bu sebeple haberler, Avrupa'daki haber kaynaklarına dayanmaktadır⁶⁵. Bu haberler üzerine Sadrazam, Hariciye Nâzırı'ndan Kongo saldırısının doğru olup olmadığına tahkik edilmesini istedi⁶⁶. Hariciye Nezâreti'nin Belçika'daki Brüksel sefaretinden aldığı 5 ve 15 Ekim 1895 tarihli mektuplara göre bu haberler, Belçika kralının Paris'e yaptığı seyahatten hoşlanmayan İngiltere gazeteleri

⁶⁴ Paris Sefaretinden 7 Nisan 1895'te Hariciye Nezâretine gelen yazı: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, 5/A, 135, iç sıra nr. 79. Bu yazı 10 Zilkâ'de 1312 (5 Mayıs 1895)'de Hariciye Nazırı Said Paşa tarafından Sadrazama takdim edildi (*Aynı yer*).

⁶⁵ Ahmed Muhtar Paşa'nın 7 Rebi'ülevvel 1313 (28 Ağustos 1895) tarihli mektubu: BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 83; BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 13/79. Kongo'nun Güney Sudan'da Mehdi kuvvetleriyle olan mücadeleleri konusunda bk. P.M.Holt, *The Mahdist State*, s. 197-203.

⁶⁶ BOA, BEO, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra nr. 89.

tarafından gündeme getirilmiş ve Kongo Devletinin herhangi bir saldırıda bulunmadığı anlaşılmıştır⁶⁷.

Bâbîâlî, Ahmed Muhtar Paşa'ya da 2 Eylül 1895'de bir mektup göndererek Kongo arazisinin önemli noktalarını gösterecek bir harita yaptırılmasını, bunun üzerinde çeşitli devletlerin el koydukları yerlerin belirtilmesini, önceleri Mısır Hidiviyeti'nin sınırlarının nerelere kadar ulaştığının işaretlenmesini istedi⁶⁸. 21 Eylül'de Ahmed Muhtar Paşa, Kongo ve havasının o günkü durumunu gösteren bir harita göndermiş ve Meclis-i Vükelâ'da alınan bir kararla bu harita incelenmek üzere Seraskerliğe havale edilmiştir⁶⁹. Daha sonraki gelişmeleri takip etmek ise, şimdilik mümkün olmamaktadır.

Bu konunun incelenmesi sırasındaki tesbitlerimize göre, bu dönemde Osmanlı Devleti, uzak bölgelerdeki sınırlarının korunmasında artık askerî gücünü ortaya koyabilecek ve bir müdahale yapabilecek durumda değildi. Bu sebeple dış politikasını Avrupa Devletlerinden kendisini destekleyenlere göre belirlemek ve sadece hukukî statünün korunması ile yetinmek mecburiyetinde idi. Ancak ilerde emsal gösterileceği endişesi ile Merkez'e çok uzak olan bir yerde bile hakkından vazgeçmeyen veya hak elde etmeye çalışan bir tutum takınan Osmanlı Devleti, daima müteyakkız olmuş ve her bilgiyi değerlendirmeye ve her haberi çeşitli mercilerden tahkik ederek kendi aleyhine olabilecek bir adım atmamaya çalışmıştır. Bunu yaparken bölgedeki idari haklarını söz konusu ettiği gibi, oralarda müslümanların yaşadığını ileri sürerek onların hıristiyan bir idareye terkedilemeyeceğini savunmuştur. Aynı zamanda müslümanların halifesi sıfatıyla hareket eden II. Abdülhamid, böylece hilâfet politikasını da değerlendirmek istemiştir. Güney Sudan'da meydana gelen olaylara gösterdiği yakın ilgi, bu dönemde son derece ihtiyatlı bir dış politika izleyen Osmanlı Devletinin kendi lehine olabilecek her meseleden yeterince yararlanmak istediğini göstermektedir⁷⁰.

⁶⁷ BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbatası*, nr. 85; BOA, BEO, *Mısır Hidiviyetinin Tezâkır Defteri*, nr. 1036/68-8, s. 144.

⁶⁸ 12 Rebi'ülevvel 1313 (2 Eylül 1895) tarihli Mısır Fevkalâde Komiserliğine gönderilen mektup: BOA, BEO, *Mümtâze-i Mısır*, 5/A, 135, iç sıra nr. 82.

⁶⁹ 19 Cemâziyelevvel 1313 (7 Kasım 1895) tarihli Hariciye tezkiresi: BOA, BEO, *Mümtâze-i Mısır*, 5/A 135, iç sıra nr. 89.

⁷⁰ Bu dönemdeki Osmanlı Dış politikasının belirgin özellikleri için bk Selim Deringil, "II Abdülhamid Dönemi Dış Politikasında Meşruiyet Kavramı", X. Türk Tarih Kongresine sunulan bildiri; Kemal Karpat, "Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 48, İstanbul 1987, s. 13-37.

BELGELER

— 1 —

*Hatt-ı İstivâ Eyâletinin Kongo Hükümeti Tarafından İlhak Edildiğine Dâir
Correspondance Politik Gazetesinin Haber ve Yorumu*

Bâbıâlî

Dâire-i Sadâret-i Uzmâ

Divân-ı Hümâyûn

Vilâyât-ı Mümtâze ve Muhtâre Kalemî

Viyana'da çıkan *Correspondance Politik* gazetesinin 27 Ağustos 893 tarihli nüshasında İskenderiye'den aldığı bi'l-beyân neşr eylediği mektubun tercümesi sûretidir.

Belçika hey'et-i seferiyyesinin Mısır-ı Ulyâ'ya muvâsalatı, bundan evvel Emin Paşa tarafından idâre olunan Hatt-ı İstivâ Eyâletinde temekkün ve takarrür niyetinde bulunması, Eyâlet-i mezkûrenin Kongo hükümeti memâlikine ilhâkı hukuk-ı umûmiye nokta-i nazarıyla şâyân-ı kabul müdür? Ve Hidiviyyet bunu protestosuz kabul edebilir mi? meselesini çıkarmıştır. Burada işbu suallere nefy ile cevap verilmekte ve binâenaleyh Afrika müstemlekâtu hakkında Berlin'de ictimâ edüp 1884 senesi Teşrinisânîsinin onbeşinden 1885 senesi Şubatın yirmi yedisine kadar imtidâd eden konferansa iştirak etmiş olan devletler nezdinde protesto edilmek meylî meşhûddur. Mezkûr protesto evvel be-evvel şu noktaya mübtenidir ki, Hatt-ı İstivâ Eyâleti sâhibsiz olmayup Hittâ-i Mısriyye'nin eczâ-yı mütemmimesinden biridir. Zirâ işbu eyâlet bundan yirmi sene evvel asâkir-i Mısriyye tarafından zabt u teshîr ve o vakittenberü memûrîn-i Mısriyye cânibinden idâre olunagelmıştır. Vâkiâ Hatt-ı İstivâ Eyâleti ile Mısır beynindeki münâsebât Sudan'ın şûriş-i dâimisi hasebiyle el-yevm münkati^c bulunmuş ise de bundan biraz vakit evveline gelinceye kadar taraf-ı Hidivi'den mansûb Emin Paşa ile Selim Bey tarafından idâre olunmakta idi. Ne Emin Paşa ne de Selim Bey hiçbir vakit hükümdar sıfatıyla tanınmamış oldukları cihetle bunlar Mısır ile doğrudan doğruya mevcûd olan münâsebâtın inkitâıyla beraber eyâlet-i mezkûreyi ancak Hidiv ile Hidiv'in metbûu olan Saltanat-ı Seniyye nâmlarına olarak idâre edebilmişlerdir. Binâen alâ zâlik Devlet-i Aliyye ile Hidiviyyet-i Mısriyye Berlin Konferansının 31 Kânunısânî 1885 tarihli ictimânda Amerika müstemlekâuna dâir ittihâz ettiği karar mücebince Hatt-ı İstivâ Eyâleti üzerinde hukûk-ı kâffe-i tasarrufiyyeye mâlikdirler. Saltanat-ı Seniyye ile Hidiviyyet-i Mısriyye'nin Sudan-ı Şarkî ve Hatt-ı İstivâ Eyâleti üzerindeki hukûkunu hiçbir vakitte terketmemiş oldukları ve hukûk-ı mezkûrenin icrâsınca hâsıl olan fasılânın ise Hidiviyyet-i Mısriyye'nin hatâsından neş'et et-

meyüp münhasıran İngiliz işgâlinde münbais olduğunu unutmamalıdır. Ahvâl-i meşrûhaya nazaran Mısırın hakkı pek sarîh olup Kongo hükümetinin yani Belçika'nın Hatt-ı İstivâ Eyâletini ilhâka salâhiyeti ise bilakis pek meşkûkdur. Zira Kongo Hükümeti Berlin Konferansının 9 Şubat 85 tarihli kararı mücebince bi-taraf hükümet tabiriyle umûm devletlerin himâyesi tahtına vaz' edilmiş ve hudûdu sûret-i vâzihada kararlaştırılmıştır. Binâenaleyh hudûd-ı mezkûre ancak yeni muâhedât-ı düveliyye ile ta'dil edilebilir. Vâkiâ Mısır'ın müddeiyyât-ı meşrûasının cânib-i hükümet-i seniyyeden tervîc edilüp edilmeyeceği ve ne müddet tervîc olunacağı şimdilik buraca mâ'lûm değil ise de Said Paşa'nın Berlin Konferansında ve hususan 1884 senesi Kânunievvelinin biri târihlü ictimâında gösterdiği tavr u hareketden anlaşıldığına göre Devlet-i Aliyye vasatî Afrika işlerine pek de nazar-ı bîkaydî bakmamaktadır. Eger Belçika'da Hatt-ı İstivâ Eyâletinin Kongo Hükümeti memâlikine ilhâk tasavvuru hakikaten mevcûd ise bütün Mısır meselesinin yenden meydana çıkmasını men etmek müşkil olacaktır.

(BOA. Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra, 8)

II

Bâbiâlî Hukuk Müşaviri Gabriel'in İngiltere ve Belçika Arasında Yapılan Antlaşma İle İlgili Mütâlaası

Bâbiâlî
Dâire-i Hâriciye
İstişâre Odası

İngiltere ve Kongo hükümetleri arasında Brüksel'de akdolunan mukavele hakkında Mısır Fevkalâde Komiseri Devletlü Ahmed Muhtar Paşa hazretleriyle cereyan eyleyen muhâbere evrâkı şeref-vâki'ı emr-i âli-i hazret-i sadâretpenâhî mücebince mukavele-i mezkûre ile birleştirilerek ariz u amîk tedkik ve mütâlaa olundu.

2 Haziran 94 tarihiyle takdim kılınan Fransızca mütâlaanâmede dahi mücmelen arz olunduğu vechile bir memleketin âhara icâr veya terk olunabilmesi mücir veya târikin o memleket üzerinde hukûk-ı tasarrufiyyesinin sâbit bulunmasına mütevakıftır. İngiltere hükümetinin mezkûr mukavele ile Kongo hükümetine icâr eylemek istediği Nil-i Ulyâ cihetindeki arâzi üzerinde hukûk-ı tasarrufiyyesine dâir şimdiye kadar hiçbir sened görülmemiştir. Halbuki Hidiviyyet-i Misriyye tarafından Gordon ve Emin Paşalar ve sair ümerâ kumandasında Asakir-i Misriyye-i Şâhâne i'zâmiyle Vâdi'l-ulyâ ve hatta Albert gölüne kadar işgal edilmiş olduğu gibi Berlin Afrika Konferansında Saltanat-ı Seniyye murahhasının Nil Vadisi üzerinde hukûk-ı saltanat-ı seniyyeyi muhâfazaten bi'd-defeât der-meyân eyleyüp protokollerde münderic bulunan kuyûd-ı ihtirâziyyeye mebnî Hükümet-i seniyyenin arâzi-i mezkûrede daha ziyâde hakkı olmak lâzım gelür. Bâ-husus ki mezkûr

konferans sened-i umûmîsiyle mevzû-ı kâide mücebince bir devletin Afrika'da işgal-i arâzi edebilmesi o arâzide âkîd hükümetlerden hiç birinin alâkası olmamasına vâbeste olup halbuki Nil-i Ebyaz'ın Mısır ile irtibâtı noktasınca arâzi-i mezkûre üzerinde Hükümet-i Mısıriyye'nin alâkası âşikârdır. Şu ahvâl piş-i nazara alındıkda mukâvele-i mebhûse âkîdeynden birinin temellük-i sahîh ile mülkü olmayan bir arâziyi icar ve taraf-ı diğerin de böyle bâtil bir icâreyi kabul etmesinden ibâret demek olmasına göre bunun hükmü yalnız âkîdeyne şâmil ve binâenalyh Hukuk-ı Saltanat-ı Seniyyeyi gayr-ı muhill olmak tabiidir. Ve diğere taraftan hükümeteyn-i mezkûretein beyninde mezkûr mukâveleye müteferrihan teâtî kılınan notalarda Devlet-i Aliyye ile Hidiviyetin Nil-i Ulyâ vâdisi hakkındaki metâlibine tarafeyn-i âkîdeynin vâkıf oldukları muharrer olup bu sûret-i ifâde mübhemiyetden âzâde olmamakla beraber oraları ba'de'l-işgal tahliye etmiş olan Hükümet-i Mısıriyye tekrar taht-ı işgale almak ister ise mukâvele-i mebhûsenin buna mâni olamayacağı sûretinde telakki edilebilir. Ancak bu babda âkîdeynden izâhât talebiyle bu nokta-i mühimme hakkında nokta-i nazarımıza muvâfık sûret-i tefsiriyye resmen takarrür etdirilmez ise ilerüde mezkûr noktanın mübhemiyetinden ve Hükümet-i Seniyyenin sükûtundan bi'l-istifâde o havâlideki hükûdan keff-i yed iddiâsının ortaya konulması muhtemeldir. Nil nehrinin menbâna doğru suları kesilüp Mısır'a îrâs-ı zarar edilebilmek ihtimâline dâir Paşa-yı müşârûn-ileyhin dermeyan eyledikleri mütâlaâta gelince, ma'lûm-ı âlî olduğu üzere bin sekiz yüz onbeş târihinde mün'akid Viyana Kongresinde enhâr-ı müştereke hakkında vaz olunan ve muahharen birçok mukâvelâtta te'yîd kılınan kâide-i umûmiye mücebince bu misillü enhâr-ı müşterekenin yalnız sâhildâr olan devletlerin değil hattâ umûm hükümetlerin tebeasîcün küşâde tutulmasına ve bunların ticâret ve seyr-i sefâininin serbestliğine mâni olacak ahvâlin izâlesi alâkadar devletlerle senedde taht-ı karâra alınmakta bulunmasına ve düvel-i müştereke-i medeniyyeye taalluk eden mevâdda menfaat-i husûsiyyeden ziyâde hidmet-i medeniyye ve menfaat-i umûmiyyeye atf-ı âmâl eylemekte bulunmalarına göre Nil'in menbâı Avrupa düvel-i mütemeddinesinden birinin elinde bulundukça Paşa-yı müşârûnileyhin dermeyân eyledikleri mehâzîre ne hukuk ve ne de ahvâl-i câriye noktalarından pek de imkân görülemediği gibi Nil menbâındaki Avrupa müstemlekâunun murûr-ı zamanla Amerika hükümetleri gibi kesb-i istiklâl eylemeleri ihtimâl-i baîdine karşı dahi böyle Afrika ortasında Avrupa devletlerinin hâkimiyetinden kurtulabilmek için oradaki akvâmın tarîk-i medeniyette kat'ı mesâfe eylemeleri lâzım gelüp o hal ise medenî hükümetlerin Nil gibi menâfiden umûmun istifâde edeceği bir tarîk-i servet hakkında îrâs-ı zarar mütahammil görünmez. Mâmâfih Avrupa devletleri Afrika'da dâire-i nüfuzlarını temdîd yolunda son zamanlarda akd eylemekte oldukları mukâvelât ile Afrika'nın taksim-i âtısını şimdiden tehyie etmekte olmalarına göre birçok ahâlî-i islâmiyyeyi hâvi bulunan kıt'a-i mezkûrede gerek Mısır ve gerek Trablusgarb ve Bingazi cihetlerinden büyük bir menfaat ve mevkîi hâiz bulunan Saltanat-ı Seniyyenin dahi dâire-i nüfuzunu sûret-i kat'iyyede ta'yîn eyleyerek düvel-i müşârûnileyhimin teşebbûsât-ı âtiyesine karşı kendüsüne şimdiden ta'yîn-i mevkîi buyurması elzemdir. Ancak bu sûretle ta'yîn olunacak dâire-i nüfuz Fran-

sa, İngiltere, İtalya, Almanya ve Kongo hükümetlerinin dâire-i nüfûzuyla hem-hudûd bulunacağından nereye kadar şâmil ad edilmesi lâzım geleceğinin ta'îni mukta'zî ve bu ise tedkikat-ı coğrafiyeye mütevakki'dir. Binâenaleyh bir taraftan bu babda tahkikât-ı lâzime-i fenniyye icrâsıyla neticesine göre o havâlinin umûmu hakkında Berlin kongresi sened-i umûmîsini imzâ eden devletler nezdinde teşebbûsât icrâ ve diğerkânibden Zeyla^c ve Massava hakkında olduğu gibi metrûkiyyet iddiâsının önünü almak için mümkün olduğu halde iktizâ eden yerlere hey'et-i keşfiyye i'zâm edilmek üzere şimdilik mezkûr mukâvelenin hükümet-i seniyyece mu'teber addedilmeyeceğinin ve vaktiyle Asâkir-i şâhâne tarafından işgal veya Memûrin-i Misriyye tarafından keşf edilmiş olan havâli üzerindeki hukuk-ı saltanat-ı seniyyenin mahfûz idüğünün İngiltere ve Kongo hükümetlerine tebliğî münâsib gibi vârid-i hâtur oluyor ise de icrâ-yı icâbı menû-tı re'y-i âli bulunmuşdur. Emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir. Fî 5 Zilhicce sene 311 ve fi 28 Mayıs sene 310.

Bâbiâli Hukuk Müşâviri
Gabriel

(BOA, YEE, kısım 5, evrak 2115, zarf 83, karton 2, iç sıra 3)

— III —

Hatt-ı İstivâ Eyâletinin idârî durumu hakkında Ahmed Muhtar Paşa'nın mektûbu

Makâm-ı Celil-i Sadâret-i Uzmâya
Ma'ûz-ı çâker-i kemîneleridir

Ziver-i mefârik-i ta'zîm u tekrîm olan 14 Ramazan 311 tarihli ve bir numaralı emirnâme-i sâmi-i hazret-i sadâretpenâhilerinde Hidiv-i esbak İsmail Paşa hazretlerinin hidiviyyeti hengâmında Darfur ve Hartum ve mevâki-i sâire Asâkir-i Misriyye-i Şâhâne marifetiyle feth u zapt ile tasarruf ve idâresi Mısır'a ilhâken ih-sân buyurulduğu ferâmîn-i âliyede tasrîh ve beyân buyurulmuş olmasıyla kıt'a-i mezkûreye ba'zı taraflardan ve Kongo cihetinden tecâvûze meydan verilmeyerek hudud-ı Misriyye'nin muhâfazasına itinâ edilmesi lüzûmunun bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî Hidiviyyet-i Celîle'ye tebliğ buyurulduğundan taraf-ı âcizânemden de o yolda muâmele-i lâzime icrâsı emr u irâde buyurulmuşdur.

Muhâfazası müterettib-i uhde-i bendegânem olan hukûk-ı mukaddese-i devlet için âcizlerince tasavvur edilen tarîk-i tevessül 28 Şa'ban 311 tarihli ve altı yüz kırk altı numaralı arîza-i çâkerânemde dermeyân olunan haritanın elde edilmesiyle tavazzuh edeceği ve binâenaleyh müsmir olacağı zannındayım. Çünkü 16 Şa'ban tarihli emirnâme-i sâmi-i hazret-i sadâretpenâhilerinde Kongo Hükümetinin Sudan'a doğru ilerlemek istediği cihetlerin Mısır'a taalluku olup olmadığı istifsâr buyurulmuş idi. Buna dâir olan mütâlaât arz edilebilmek üzere idâre-i Misriyye'ye geçen arâzi neden ibâretidir. Evvel emirde ânı bilmek için bu bâbda sahîh

ve resmî haritanın elde edinilmesi lüzûmunun cevâben takdîm kılınan arıza-i mezkûrede dermeyân olunması mütâlaât-ı âtiyeden neş'et etmişidi. Zira 21 Zilhicce 1256 tarihli fermân-ı âlî ile Nübye, Darfur, Kordofan ve Sennâr kıt'alarının Mısır'a ilhâken idâresi Mehmed Ali Paşa'ya verilmiş ve 12 Muharrem 1283 tarihli fermân ile de mâ'a mülhakât Massava ve Sevâkin kaimmakamlıkları ve 27 Cumâdelülâ 1292 tarihli hatt-ı hümâyün ile Zeyla' iskelesi İsmail Paşa hazretleri idâresine bırakılmış olduğu mâ'lûm ise de ahîran Hidiviyyet-i Mısriyye Sudan içinde ve Hatt-ı İstivâ'ya doğru tevsî ve tesis-i idâre ederek oraları fersah fersah ilerü geçüp Devlet-i Aliyye nâmına daha bir hayli yerleri taht-ı inzibâta almış olduğu ve bu defa taarruz edilmek istenilen yerler ise o yerler içinde bulunmuş olacağı cihetle hudûd-ı Mısriyye o cihetden nerelere kadar vâsil olabilmışdir. Buralarına dâir devletce bir mâ'lûmat-ı sahiha ve hakikiyenin fikdânı mütâlaası arıza-i mezkûrenin takdîmine esas idi. Bu esas bilinmedikçe temhîd ve te'yîd-i müddeânın kesb-i kuvvet edemeyeceği ve belki kabil olamayacağı zann-ı âcizlerince hâlâ bâkidir. Çünkü Mısır'a merbût Sudan mülhakâtını yalnız eyâlât-ı erbaa-i mezkûreden ibâretdir der isek pek mühim olan Hatt-ı İstivâ Müdiriyyeti gayb edilmiş olur. Hâsılı Sudan'ın hâl ve istikbâline müteallik olan mütâlaât hep öyle resmî bir haritanın elde edinilmesiyle tehassün ve kesb-i kuvvet edeceği re'yinde olduğum muhât-ı ilm-i sâmi-i hazret-i sadâretpenâhileri buyuruldukda ol babda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 27 Ramazan 311, fi 23 Mart 310.

Mısır Fevkalâde Komiseri
Gâzi es-Seyyid Ahmed Muhtar

(BOA, Mümtâze-i Mısır, nr. 5/A, 135, iç sıra 21)

— IV —

İngiltere ile Belçika arasında imzalanan antlaşmanın geçersiz olduğu ve protesto edilmesi gerektiği konusunda II. Abdülhamid'in irâdesi

Yıldız Saray-ı Hümâyunu
Baş Kitâbet Dâiresi

8354

İngiltere ve Belçika hükümetleri beyninde Kongo'ya müteallik akd olunan mukavelenâmeye dâir Londra ve Madrid ve Brüksel ve Berlin sefâret-i seniyyelerinden gelen telgrafnâmeler ve tahrîrât ile Almanya Sefâreti tercümanının sefirî nâmına kirâat eylediği telgrafnâmenin takdîmini ve bunların mündericâtına ve Fransa hükümeti tarafından dahî ol babda temhîd-i itirâzât edilmiş olmasına nazaran mezkûr mukavelenâmeye müteferriyan İngiltere ve Belçika hükümetleri arasında teatü edilen notaların Nil-i Ulyâ vâdisine âid fikra-i mübhemesinden dolayı hükümeteyn-i müşârüniylehimâdan taleb-i izâhât olunması ve bu mukavelenâme

şimdilik mu'teber addedilmeyeceğinin ve vaktiyle Asâkir-i Misriyye-i Şâhâne cânibinden işgal yâhud memûrîn-i Misriyye tarafından keşf olunmuş olan havâli üzerindeki hukûk-ı saltanat-ı seniyyenin mahfûz idüğünün dahî sûret-i müessirede tebliğ ve ihtâr kılınması hakkında tekrîr-i istizanı havî 7 Zilhicce 311 tarihli ve 4356 numaralı tezkire-i husûsiyye-i sadaretpenâhileri melfûflarıyla lede'l-arz manzûr-ı âli buyuruldu. Afrika'da Kongo Hükümeti teşekkül eylediği zaman çünkü orada birçok nüfûs-ı İslâmiyye sâkin olarak bunların bir hristiyan hükümet tarafından idâre edilmesi husûsunun Makam-ı Celil-i Hilâfet-i Uzmâ'dan tasdik buyurulması nüfûs-ı mezkûrenin hissiyyât-ı dîniyelerine dokunacağı cihetle bu babda dîni ve siyâsî mahzûr mütâlaa edilüp Hükümet-i mezkûre cânib-i Saltanat-ı Seniyye'den tasdik buyurulmamış olmasına ve cennet-mekân Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin ahd-i saltanatlarında İsmail Paşa Hazretleri Hidiv-i Mısır iken Nubye ve Sudan ve Kordofan taraflarına Asâkir-i Misriyye-i Şâhâne ve Memûrîn-i Misriyye gönderilerek oraları işgal ve keşf edilüp Hidiviyet-i Celile-i Misriyyeye ilhâk ve mahâll-i mezkûrede birçok emâkin-i askeriyeye ve emîriyye ve cevâmî-i şerife ve sâire inşa olunmuş ve müşârünileyh İsmail Paşa hazretlerine i'tâ buyurulmuş olan fermân-ı âlilerde dahî mahâll-i mezkûrenin idâre-i Misriyye'ye âidiyeti musarrâh bulunmuş olduğu ve hatta o cihetlere giden seyyâhîn-i ecnebiyyenin Devlet-i Aliyye sancağı keşide eylemedikçe emniyetle seyâhat edemedikleri umûr-ı ma'lûmeden bulunduğu cihetle Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin bir eyâlet-i mümtâzesi olan Mısır hittasıyla beraber müteferriâtundan olan mahâller dahî eczâyı mütemmime-i Saltanat-ı Seniyyeden olarak mahâll-i mezkûre üzerinde dahî derkâr olan hukûk-ı hükûmrânî-i Hazret-i Hilâfetpenâhi gayr-ı kabil-i i'tirâz bulunmuş iken İngiltere hükümetinin üzerinde hukûk-ı meşruası olmadığı arâzi-i mezkûreyi istî'mâlen akd-i mukavele eylemesi aslâ câiz olamayacağı ve gerçi hita-i Misriyye İngiltere'nin işgal-i muvakkatı altında ise de Saltanat-ı Seniyyenin Mısır üzerindeki hukûk-ı hükûmrânîsi bakî ve İngiltere hükümeti dahî dâhil olduğu halde bilcümle devletler tarafından ahden musaddak olarak binâenaleyh zikr olunan mahallerin dahî hükümet-i seniyyeye olan âidiyeti halelden masûn olduğu ve İngiltere hükümetinin hareket-i vâkiasına sükut ile mukabele edildiği halde mahâll-i mezkûre hakkında icrâsına teşebbüs olunan muâmele Mısır hakkında dahî tatbik edilmek istenileceği ve İngilizler tarafından arâzi-i mezkûreye istilâ edilmesi küt'a-i Misriyye'nin âtisini diğer cihetlerde hâl-i tehlikeye vaz' eyleyeceği derkâr bulunmasına mebnî bu madde fevkalâde ehemmiyetle telakki edilmeğe şâyân olduğundan ve bu hususda mu'teriz olan düvel-i sâire ile birlikte hareket olunmak daha münâsib ve Londra Sefâret-i seniyyesi vâsıtasıyla İngiltere hükümetinin mahâll-i mezkûreye istilâsına mukabil protesto ve mukavelenâme-i mezbûr hakkında dahî hükümeteyn-i müşârünileyhimâdan taleb-i izâhât edilmesi muvâfık-ı maslahat olduğundan bu babda ne yapılmak ve ne yolda hareket olunmak lâzım geleceğinin Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'ca müsâraaten bi'l-etrâf teemmül ve müzâkeresiyle itihâz edilecek kararın bâ-mazbata arz-ı atabe-i ulyâ kılınması muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfetpenâhiden bulunmuş ve evrâk-ı ma'rûza takımıyla leffen iâ-

de kılınmış olmağla ol babda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 8 Zilhicce 311 ve fi 31 Mayıs 310.

Serkâtüb-i hazret-i Şhriyâri
bende
Süreyyâ

(BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1595)

— V —

İngiltere ve Belçika arasında Kongo ile ilgili olarak imzalanan antlaşma konusunda Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın Mazbatası

Bâbiâli

Meclis-i Mahsûs

2849

İngiltere ve Belçika hükümetleri beyninde Kongo'ya müteallık akdolunan mukavelenâmeye dâir Londra ve Madrid ve Brüksel ve Berlin sefâret-i seniyyelerinden gelen telgrafnâmeler ve tahrîrât ile İngiltere sefâreti tercümanının sefiri nâmina kırâat eylediği telgrafnâmenin takdîmini ve bunların mündericâtına ve Fransa hükümeti tarafından dahi ol bâbda temhîd-i i'tirâzât edilmiş olmasına nazaren mezkûr mukavelenâmeye müteferriian İngiltere ve Belçika hükümetleri arasında teâtî edilen notaların Nil-i Ulyâ vâdisine âid fıkra-i mübhemesinden dolayı hükümeteyn-i müşârünileyhimâdan taleb-i izâhât olunması ve bu mukavelenâme mu'teber addedileceğinin ve vaktiyle Asâkir-i Mısriyye-i Şâhâne cânibinden işgal ve memûrîn-i Mısriyye tarafından keşf olunmuş olan havâli üzerindeki hukûk-ı Saltanat-ı Seniyyenin mahfûz olduğunun sûret-i müessirede tebliğ ve ihtâr kılınmasını hâvi olan tezkire-i husûsiyye manzûr-ı âli buyurularak Afrika'da teşekkül eden Kongo hükümeti ba'zı mütâlâat-ı mühimme ve siyâsiyyeye mebnî cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden tasdik buyurulmuş ve mukaddemâ Nubye ve Sudan ve Kordofon taraflarına Asâkir-i Mısriyye-i Şâhâne ve memûrîn-i Mısriyye gönderilerek oraların işgal ve keşf edilüp hıttâ-ı Mısriyye'ye ilhâk ve mahâll-i mezkûrede birçok emâkin-i askeriyye ve emîriyye ve cevâmi-i şerife vesâire inşâ olunmuş ve Hidiviyet-i Mısriyye'ye i'tâ buyurulan fermân-ı âlilerde zikr olunan mahallerin idâre-i Mısriyye'ye âidiyeti musarrah olup Devlet-i Aliyye'nin bir eyâlet-i mümtâzesi olan Mısır hıttasıyla beraber müteferriâtundan olan mahaller üzerinde derkâr bulunan hukûk-ı hükümrânî-i hazret-i Hilâfetpenâhî gayr-ı kabil-i i'tirâz bulunmuş iken İngiltere hükümetinin hukûk-ı meşrûası olmayan arâzi-i mezkûreyi istîmâlen akd-i mukavele eylemesi câiz olamayacağı ve Saltanat-ı Seniyye'nin Mısır üzerinde olan hukûk-ı hükümrânîsi İngiltere Devleti dahi dâhil olduğu halde bilcümle devletler tarafından ahden musaddak olduğuna binâen zikr olunan mahallerin Hükümet-i Seniyye'ye âidiyeti halelden masûn olduğu ve İngiltere

hükümetinin hareket-i vâkıasına sükût ile mukabele edilür ise Hittâ-i Mısriye hakkında âtiyen mehâzîr-i siyâsiyyeyi mücib olacağı cihetle bu madde fevkalâde hâiz-i ehemmiyet olduğundan bu husûsda mu^hteriz olan düvel-i sâire ile beraber hareket olunmak ve Londra sefâret-i seniyyesi vâsıtasıyla İngiltere hükümetinin mahâll-i mezkûreye istilâsına mukabil protesto ve mezkûr mukavelenâme hakkında hükümeteyn-i müşârünileyhimâden îzâhât taleb edilmek muvâfık-ı maslahat olmasıyla bu babda ne yapılmak ve ne yolda hareket olunmak lâzım geleceğinin bi'l-etrâf teemmül ve müzâkeresiyle ittihâz edilecek kararın bâ-mazbata arz-ı atebe-i ulyâ kılınması emr u fermân buyurulduğunu mübelliğ tezkire-i husûsiyye meyâne-i bendegânemizde mütâlaa ve icâb-ı hâl vaz^h-ı mevki-i müzâkere edildi. Tedkîkât-ı vâkıaya göre zikr olunan Kongo mukavelesi ile İngiltere hükümeti Vâdi-i Ulyâ cihetini icâr etmiş ve mahall-i mezkûr ile Hatt-ı İstivâ Eyâlâtı esâsen Mısır'a âid bulunmuş olduğunu ve İngiltere Devleti buralardaki hukûk-ı Saltanat-ı Seniyye'yi tasdik ve Belçika Hükümeti dahi bu madde hakkında Devlet-i Aliyye'nin arzusu hılâfına hareket olunmayacağını tebliğ etmiş oldukları halde mahall-i mezkûrun icâr ve isticân hakkında mukavelenâme akdi hukûk-ı hükümrânî-i Saltanat-ı Seniyye'yi muhill olacağına ve Almanya ve Fransa devletlerinin protesto eyedikleri Hariciye Nezâretinin cümle-i iş'ârından bulunduğuna mebnî Hükümet-i Seniyyece dahi İngiltere ve Belçika devletlerinden taleb-i îzâhât olunmakla beraber yapılan mukavelenin Devlet-i Aliyye'ce mu^hteber olmadığına tebliği ve alınacak cevâba göre iktizâsının bi'l-müzâkere arz-ı atabe-i ulyâ kılınması muvâfık-ı hâl ü maslahat görünmekle bu sûret nezd-i âlide rehîn-i kabul olduğu halde Londra ve Belçika sefâret-i seniyyesine tebliğât-ı lâzime icrâsının Hâriciye Nezâreti'ne havâle olunacağı muhât-ı ilm-i âli buyuruldukda ol babda ve kâtube-i ahvâlde emr u fermân Hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir. Fî 9 Zilhicce 311, fi 1 Haziran 310.

İmzalar

(BOA, Mısır İrâdeleri, nr. 1592, lef. 1)

— VI —

Sudan'daki Mısır idaresinin kaldırılmasını isteyen İngilizlerin maksatları konusunda Ahmed Muhtar Paşa'nın görüşlerini ihtiva eden mektub

Makâm-ı Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya

Ma^hrûz-ı çâker-i kemînelerdir.

İngiltere Devleti tarafından Sudan'ın terki hakkında vukubulan taleb-i kat'îye karşı reis-i nuzzâr-ı sâbık müteveffâ Şerif Paşa'nın i^htirâzât-ı şedîdesine bakılmayup asâkir ve memûrîn-i Mısriyye'nin Sudan'dan geri celbedildiğine dâir Berliner Tageblatt Gazetesinin 4 Haziran 94 tarihli nüshasında Kahire'deki muhbirine atfen görülen neşriyâtdan bahisle Hidiviyyet-i Mısriyye'ce fi'l-vâkî öyle bir teklif vukubulmuş mudur ve vukubulmuş ise ne muâmele cereyân etmiştir. Bu babda olan ma^hlûmât-ı çâkerânemin arz u iş'ârını âmir 26 Zilhicce 311 tarihli ve altı nu-

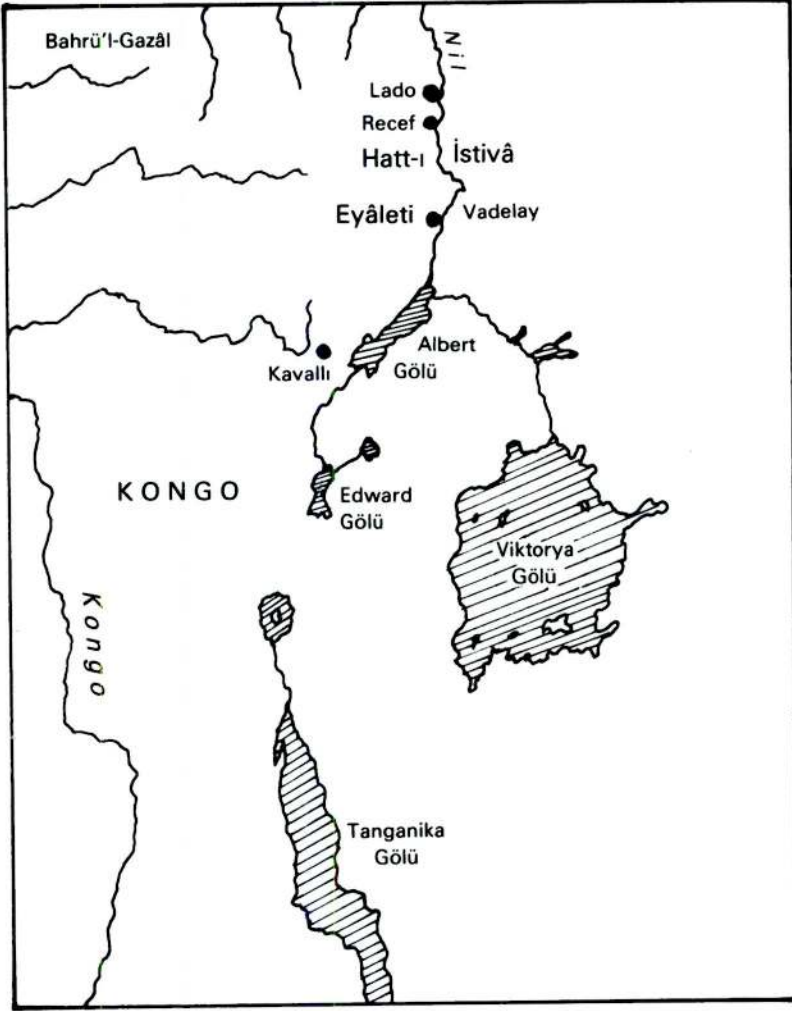

maralı tezkire-i sâmiye-i Sadâretpenâhileri zîb-efzâ-yı enâmîl-i ta'zîm oldu. İngiliz işgalinden evvelce esbâb-ı adîde netîcesi olarak ser-zede-i zuhûr olan Sudan kıyâ-
mının Mısır'ın Delta kısmındaki Urâbî Paşa vukuâtı hasebiyle teskînine Hidiviyet-i Mısırye'ce vakit bulunamayup işgali müteâkib Abdülkadir Paşa kumandası ve İngiliz hey'et-i askeriyesinin inzimâm-ârâsı ile sevk olunan kuvve-i Mısırye'nin dağınık ve gayet yolsuz bir halde sevk ve idâre olunmasından dolayı vukuât-ı müteaddideden sonra nihâyet İngilizli Gordon Paşa'nın bir fırka-i askeriyeye ile Hartum'da kapanup kalması ve kuvâ-yı sâirenin taraf taraf mağlub-ı müteşettit olması üzerine İngilizler tarafından gûyâ Gordon'un tahlîsi için bir ordu sevkine kalkışılarak bu da yarı yolda iken Hartum Sudânîler eline geçmesiyle İngiliz ordusu da gerü çağırıldığı müteâkib Sudan'ın terk ve tahliyesi meselesi İngilizler tarafından ortaya sürülmüş ve o sırada riyâset-i nuzzârda bulunan müşârûnileyh Şerif Paşa merhûm da hudûd-ı salâhiyetlerine düstûr-ı hareket olan fermân-ı hümâyûn ahkâm-ı celilesince arzî terkine salâhiyet ve hak ve kudretleri olmadığı ve keyfiyetin Bâbîâlî'den istizânî lüzûmu cevâbını verdiği halde Hitta-i Mısırye'de İngiliz işgali devam edikçe İngiltere efkârına hizmet etmeyecek kimselerin işbaşında duramayacakları İngilizler tarafından müheddidâne sûretle dermeyân olunmasıyla Paşa-yı müşârûnileyh riyâsetden bi'l-isti'fâ yerine Nubar Paşa gelüp derakab Sudan'ın idâresine Hidiviyet'in muktedir olamayacağını bi'l-i'lân terk ve tahliye müsarâat olunmuş ve Dongola ile Vâdi Halfâ arasındaki mevâkii bi't-tedric hattâ askerî şimendöfer hattını bile terk ve tahrîb ile idâre-i mahalliye-i Mısıryeyi şimdiki halde hudûd denilmek istenilen ondokuz derece arz-ı şimâlîsine kadar darlatılmıştır. Sudan'ın aktâr-ı istivâiyesiyle cihât-ı şarkıyye ve vasa-tiyyesindeki istîdâd-ı umrân ve servet-i tabiiyenin vaktiyle idâre-i Mısırye'ce edilen keşfiyyât ve fütûhât ile seyyâhîn raporlarından İngilizlerce ma'lûm ve Hilâfet-i kübrânın Afrika'nın rub'una karîb bir kısmında ve vahdet-i kelimeden nâşi cihât-ı sâiresinde tevsî-i dâire-i satvet eylemesi mahsûd olarak bu babdaki menviyât-ı harisânelerinin tatbikatıçün mukaddime-i teşebbüsleri Sudan-ı Mısri-ı Osmânî'yi Hidiviyet-i Celîleden tefrik ile zaman ve mekân ve imkândan bilâhure istifâde etmek emelinde oldukları eğerçi defâtir ve evrâkın merkez-i memûriyyet-i âcizide bırakılması hasebiyle kat'î değil ise de bu babda 7 Rebi'ülâhır 303, 6; ve 17 Cumâdelâhıra 303, 24; ve 8 Receb 303, 34; ve 7 Şevval 304, 168; ve 12 Rebi'ülâhır 305, 204; ve 29 Şevval 307, 398 tarih ve numaralarıyla muvazzahan ve kezâlik 15 Cumâdelûlâ 304, 130; ve 18 Receb 304, 152; ve gurre-i Safer 305, 186; ve 17 Şevval 305, 251; ve 29 Cumâdelûlâ 307, 370 tarih ve numaralı ma'rûzâtla dahî münâsebeten arz-ı mahsûsât ve ma'lûmât edilmiş olduğu hâtur-ı nişân-ı çâkeri olup ma'rûzât-ı mezkûrenin Bâbîâlî'ce kayıtları bulunmakda tabîi olmağla icrâ-yı icâbı menût-ı emr u irâde-i aliyye-i fahâmetpenâhileridir. Ol babda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 29 Zilhicce 311, Fî 21 Haziran 310.

Mısır Fevkalâde Komiseri
bende
Ahmed Muhtar

Hatt-ı İstivâ Eyâleti ve 1894 İngiltere-Belçika Antlaşmasına konu olan bölge.

ذات القعدة العظمیٰ

کتابخانه آستان قدس
مخطوطات

و ماه ذی قعدة ، قوسیه سن بر بنده ، عزت سلك **۱۸۸۵** تا **۱۸۸۶** تا بحین حوسه و سده بحر الیقین تمامه شد اوله ماه شعبان
ترجمه حسن صوری

میخافا قلبه سفره سناک مطیبا بر مراد من بود . اوله ماهه نیز فرزند به ازاره **۱۸۸۵** خط سوا البلیک تمده و نظریات بر کس مالک مکره . مالک فروع مکتوبه کاندلغاتی
حدود عربی نطق در کوه . شامیه قوسیه . و دیوانه بودی برین سوزن اول بر سیاه سوسن حیفایه . بوزده آهوس اوله . مغربه حلیب در بلیک و با عایدین
سلسله مکتوبه و رنده و صناع ایدیه **۱۸۸۶** سن بر نیلیک اوست **۱۸۸۵** سن سالیات بکلی یسه قد شده و بدو فوطه سلسله **۱۸۸۵** سن بر نیلیک و حفر
برقی سوا البلیک سیاه سوز دور . مکرور بری سوا البلیک سوا البلیک . سینه که خط سوا البلیک . صحره اولوس . خط صحره مالک امری کرسه . بریه بر نیلیک
تا بحین اوله عسار بر بر فرزند مطیبا و کوه و دما بره حایه لاره اوله کله . و فعا خط سوا البلیک بر صحره و فعا سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
البر سوا البلیک بر کله . بر رفته اوله مکرور . قدر فرزند کوه به صحره سینه با سوا البلیک خط سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
مغربه سن صحره اوله کله بر نیلیک مکرور . خط سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
نعمه به اوله لاره اوله کله . بر رفته اوله کله . خط سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
استوا البلیک اوله لاره و حفره . مکرور . بر ماکله سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
بک مکرور اولوس . فونر مکتوبه سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
مکرور فرزند مکتوبه سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
و فعا مکرور و حیات مکرور سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
فونر سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک
با فونر در **۱۸۸۶** سن مکرور اوله کله . خط سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک سوا البلیک

مقام حسین صا... نظام

معرضت حاکم کزیریه

نور نظام و تطهر اولوا ۱۱۱...
 هکذا...
 نسیج و باه...
 بازده...
 مخاطب...
 نودت...
 امرانه...
 بوکلان...
 حریف...
 تاخیل...
 زمانه...
 و زمانه...
 اداره...
 اداری...
 اویرل...
 فقده...
 و حکم...
 بریار...
 هیه...
 اولیا...

بدر کورک

با کتابت داری

۸۹۰۶

انگیزه ریجها حکومتی بنده توفیق منقلب عسکریان مبارکامه و فرزند و مادر و برکتی در راه سعادت نیکبختی کند
 طراقتا در کورک این امانت حاکم بزمینت سیرت نامه زنت ایمنی تفرات نام نک تقدیمی درونک مزاجه زنت حکومتی
 طرفه دبی اربابه تمیز احداث ایستاد نظر سگور مقارن نامه بنده انگیزه ریجها حکومتی آرزوی سعادت ایستاده
 موقرک سولیا لاده عامه فقره مهر سزده طریق کوشه سالیانده طب ایضاً کان زخمی در مقارن نامه سیرت مقدسی
 روزید عامه شاهانه جاسیده اشک باهو ما عصبه مهرب طرفه کشف ارنکه اوقه حواله اوزده که حقوق طفت سیرت مقور
 ایروکت دبی صورت مؤزده تلخ راهت قلمی حضرت تدبر استیاز عاری ۷ شهره تا ۷ پاریس در ۱۹۵۶ موقرک سگور حضرت
 صلیبا قدیمی طغزیده لغامه موقرک بروری انوشاده توفیق حکمتی سگی ایمنی زمان چوک اوزده بر حق تقدیس
 اسیر سگه اوزده موقرک بر خیسانه حکومت طرفه اولو ایمنی حضرت مقام علی حدت عظما در نصیب چری تقدیس
 هیات برتری طرفه حتی برینه دبی رسی کور سالیانده در حکومت سگور هات طفت در نصیب برینه سیرت
 اولو چنگانه سعاد جلالت شاه حضرتک حدت طرفه استیانی با یا حضرتی خبر مریکه نیم رسول در روزهای طرفه
 عامه سگه سالار دما عصبه مهرب کوشه بلوک اولوی اشک کشف ایستاده حدت جدید مصره اطاق و حال سگور دورین
 امکن عکبر بریم و حواج سیرت رسده انا ارنکه دست ارنکه استیانی با حضرت احمد جبه اولو فریاده هایدرد در حال کوشه
 ارنکه مهربان عینی موقرک اولو سگه در جوزه کیمه سابعه ایستاد در نوحی سگه کت و ایمیکه ایستاد سیرت کوشه
 امر سیرت دره بر سیری حتی دولت عدل عجم کت بر ایستاد عجمی اولو مهر شهد بار سیرت اولو کوشه در حای سگور
 طفت سگه اولو کل سگور اوزده دبی دگا اولو حضرت کوشه حقیقت حدت سگور چرفای انوشاد کوشه ایستاد حکومت
 اوزده موقرک سگور اولو سگور ایمنی سگور استیاد عجم مقارن ایمنی احد هار اولو حتی در مخط سیرت انگیزه نک
 اشک مرتقی انوشاد سگور نک معا اوزده سگور سگور ماز انگیزه کوشه دبی زخمی اولو سگور هاند پشم درند
 طرفه عجم موقرک اولو ناز عد و کرا نوان کوشه دبی حکومت سیرت اولو عجمی خنده موقرک سگور انگیزه حکومت
 حرکت راهت سگور ایستاد ایمنی حاله گمان سگور حضرت اوانه استیاد سگور سعادت موقرک دبی نظر ایستاد
 ایستاد موقرک سگور ایمنی سگور ایستاد ایمنی نظم موقرک ایستاد دیکر سگور حال سگور وضع ایستاد دیکر سگور
 موقرک سگور ایمنی سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور اولو سگور ایستاد ایستاد حرکت سگور ایستاد
 موقرک سگور ایمنی سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور ایستاد ایمنی سگور
 سگور ایستاد ایمنی سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور ایستاد ایمنی سگور
 سعادت موقرک سگور ایمنی سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور ایستاد ایمنی سگور
 موقرک سگور ایمنی سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور ایستاد ایمنی سگور موقرک سگور ایستاد ایمنی سگور

۸۹۰۶ و ۸۹۰۷

